SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Á. Kráľ, Východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny 193
M. Ivanová-Šalingová, Základná klasifikácia kompozičných typov jazykových prejavov 204
J. Oravec, Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami *aj, i, ani, alebo, či* . . 213
J. Paňko, Niektoré neosobné typy vetného základu 221
M. Marsinová, Slovesné ekvivalenty k slovným spojeniam so slovesami *hrať* a *hrať sa* . 227

SPRÁVY A POSUDKY

Doc. dr. Ján Oravec päťdesiatročný. F. Kočiš. 233
Súpis prác Jána Oravca za roky 1951—1971. L. Dvonč 235
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1971. J. Horecký . 245
V. Michálková, Studie o východomoravské nářeční větě. J. Krišššáková 250

ROZLIČNOSTI

K otázke derivátu od názvu *Ohře*. L. Dvonč . 253
O slove *kamaldulský*. L. Dvonč 255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 37 — 1972
ČÍSLO 4

Ábel Kráľ

VÝCHODISKÁ ORTOEPICKEJ KODIFIKÁCIE SLOVENČINY

0. *Úvod*

0. 1. Už dlhší čas sa konajú prípravné práce na sústavnej ortoepickej príručke slovenčiny. V ostatnom čase sa v riadiacich jazykovedných orgánoch došlo k záveru, že sa treba ešte raz vrátiť k počiatočnej fáze tejto práce, že treba analyzovať najvšeobecnejšie fakty ovplyvňujúce jazykovú kultúru slovenčiny, jej vývin a dnešný stav, ukázať, aké sú reálne východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny a explicitne formulovať závery, ktoré by slúžili ako základňa pre vypracovanie ortoepickej teórie. O to sa pokúsil autor tohto príspevku.

0. 2. V nasledujúcom texte budeme teda uvažovať o dnešných východiskách ortoepickej kodifikácie slovenčiny. Za v ý c h o d i s k á pokladáme také všeobecne pôsobiace činitele, ktoré určujú hrubé črty základných téz a kľúčových prvkov ortoepickej teórie, takže dávajú nasledujúcej práci v ortoepii celkovú orientáciu a predurčujú aj praktické ortoepické riešenia.

0. 3. Treba zdôrazniť, že v tomto príspevku nepodávame vyčerpávajúcu analýzu externých aspektov ortoepickej kodifikácie slovenčiny ani úplný súhrn sociologických faktov, ktoré súvisia s touto prácou. Tieto problémy sú u nás celkom nedostatočne spracované, takže sa jednotlivec ťažko môže podujať na splnenie takejto úlohy, tobôž na ploche, akú tu máme k dispozícii.

0. 4. Formulácie nášho príspevku sú natoľko všeobecné a dotýkajú sa otázok natoľko známych, že nepokladáme za potrebné sústavnejšie sa odvolávať na autority a citovať celú literatúru. Je dosť rozsiahla. O týchto otázkach sa píše v mnohých starších i novších prácach najmä s tematikou slovenskej ortoepie a jazykovej kultúry spisovnej slovenčiny. Mnoho ma-

teriálu je napr. v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967), v niektorých iných monografiách (Bartek, 1944; Stanislav, 1953), v početných článkoch a štúdiách.

1. *Spoločenské a všeobecné jazykové činitele*

1. 1. Moderná spoločnosť (či už žije v samostatnom štátnom útvare alebo ako osobitný národ vo väčšom politickom celku) sa okrem iného vyznačuje veľmi hustou komunikačnou sieťou a zväčšením komunikačných potrieb. To bezprostredne súvisí so skomplikovaním ekonomickej sústavy a potom aj spoločenskej štruktúry národných (štátnych) celkov. Komunikačné zaťaženie dnešnej spoločnosti sa vo vysokej miere rieši základným prostriedkom na výmenu informácií — j a z y k o m.

S centralizáciou a integráciou hospodárskeho, politického a administratívneho riadenia a s rozmnožovaním závislostí častí od celku, ale aj so spôsobom sprostredkúvania kultúrnych hodnôt súvisí presun hlavnej váhy komunikačných potrieb spoločnosti do kompetencie celonárodného jazykového útvaru — s p i s o v n é h o j a z y k a.

Rozvoj techniky, najmä rozvoj elektrotechniky a elektroniky spôsobil ďalšiu zmenu. Mimoriadne sa zväčšila frekvencia použitia t e c h n i c k ý c h komunikačných prostriedkov, ktoré umožňujú prenos zvukovej reči. Dnes dokonca hovoríme o h r o m a d n ý c h k o m u n i k a č n ý c h p r o s t r i e d k o c h.

Celonárodný jazykový útvar Slovákov — spisovná slovenčina — sa veľmi rýchlo stal skutočným majetkom celého národa.

Zhrnujúco môžeme povedať, že tieto činitele pôsobia jazykovo unifikačne a expanzívne: rozširujú spisovný jazyk a posilňujú jeho význam, a to aj význam jeho hovorenej podoby (Ružička, 1970, s. 107). A pretože sa dnes uznáva požiadavka regulovaného vývinu spisovného jazyka, veľmi aktuálnym sa stalo aj štúdium jeho zvukovej stránky.

Ak sa slovenčina obišla bez sústavnej ortoepickej kodifikácie až dodnes, bola skôr výnimkou medzi kultúrnymi jazykmi a nemožno očakávať, že by sa bez nej (a bez škôd) mohla zaobísť aj ďalej.

1. 2. Súčasne pôsobia aj opačné („deštruktívne") jazykové sily. S intenzívnejším začleňovaním všetkých vrstiev slovenského národa a všetkých oblastí jeho územia do celospoločenskej hmotnej a nehmotnej produkcie a so zvyšovaním ich účasti na riadiacej činnosti a na politickom dianí v socialistickom štáte vytvorili sa aj podmienky na mnohostranné ovplyvňovanie celku zo strany jeho zložiek. V jazykovej sfére sa to prejavilo a prejavuje tak, že do spisovnej slovenčiny prenikajú krajové (nárečové)

a iné prvky. Vzrástla absolútna frekvencia spisovných prejavov, v ktorých zvukové stvárnenie nesie stopy nárečového pôvodu hovoriacich. Môžu to byť príznaky špecifického artikulačno-akustického formovania daktorých hlások (samohlásky, dvojhlásky, tzv. mäkké spoluhlásky, *l*-ové hlásky), ale aj odchýlky v asimiláciách, intonačné prvky atď.

Podľa nášho úsudku v dnešnej spisovnej slovenčine faktor frekvencie nespisovných prvkov nie je kritický preto, lebo sa súčasne (najmä v poslednom desaťročí) primerane zvýšila aj frekvencia takých použití spisovného jazyka, ktoré i vo výslovnosti smerovali k jeho ustálenosti a upevňovali jeho stabilitu. Za deliace kritérium týchto dvoch prúdov by sa najľahšie (priam mechanicky) mohlo použiť rešpektovanie alebo nerešpektovanie kodifikačne podchytených ortoepických prvkov.

V našej odbornej i bežnej tlači často čítame ponosy na zlý vzťah Slovákov k svojmu spisovnému jazyku. Sú na to dôvody, no vidí sa nám, že kritiky neraz pripúšťajú iba akýsi ideálny stav jazykovej kultúry. Zdá sa nám, že sa v týchto úvahách často zabúda na historický aspekt vývinu slovenčiny (tradícia spisovnej slovenčiny) a nedoceňuje sa objektívne nevyhnutný vplyv nerevolučného charakteru nedávnych a dodnes prebiehajúcich celospoločenských zmien. Preto sa nám skepsa niektorých slovenských jazykovedcov vidí trochu prehnaná. Podľa nášho úsudku sa vzťah Slovákov k spisovnej slovenčine pomaly, ale viditeľne zlepšuje. Čiara tohto vývinu určite nie je priamka, no vývinový trend pokladáme za uspokojujúci. Situáciu v jazykovej kultúre podobne hodnotí napr. aj E. Pauliny (1967, s. 52) a J. Ružička (1970, s. 162). Na zvukovom pláne sa to dá dokumentovať týmito faktami:

Záväznosť ortoepickej výslovnosti spisovnej slovenčiny sa dnes už všeobecne prijíma. Spisovný úzus výslovnosti sa zjednocuje a upevňuje. Ustaľujú sa napr. pomery vo výslovnosti hláskového inventára spisovnej slovenčiny, upevňuje sa výslovnosť prvkov, ktoré boli v minulosti veľmi pohyblivé (výslovnosť pernoperného *u̯*, mäkkého *ľ*), rešpektujú sa základy asimilácií, ustaľuje sa spôsob výslovnosti cudzích slov, zlepšuje sa situácia v prízvukovaní atď.

Treba však zopakovať, že dôvod na uspokojenie prichodí len vtedy, keď veci posudzujeme komplexne a hlavne historicky. Statický a izolovaný (vlastne nedialektický) pohľad neprináša uspokojenie.

Veľmi dôležitá je psychologická a spoločenská stránka problému: Objavil sa väčší záujem hovoriacich o problematiku ortoepie. Dnes sa vo v e r e j n o m prejave všeobecne očakáva aj spisovná (dakedy možno menej presne „pekná", „dobrá", „vzorná") výslovnosť. Očakávajú ju dokonca aj tí hovoriaci, ktorí sami nie sú jej nositeľmi a ktorí si svoj postoj možno ani neuvedomujú. Je tu (a pôsobí) kultúrny spoločenský tlak.

Z povedaného okrem iného vychodí, že u nás je nateraz spoločensky a psychologicky priaznivá situácia pre ortoepický zásah do spisovnej výslovnosti.

1. 3. Netreba zdôrazňovať, že predstavy o „spisovnosti" zvukových prostriedkov spisovnej slovenčiny nie sú u všetkých Slovákov rovnaké. To vyplýva z nerovnakého ovládania spisovnej výslovnosti a z toho, že niet komplexného prameňa na štúdium spisovnej výslovnosti. Prechodne je to aj sprievodný znak radikálneho zväčšenia frekvencie spisovných prejavov s väčším rozptylom výslovnostných variácií a pravdaže, aj s väčším počtom ortoepických chýb. Logickým dôsledkom bolo, že sa po vzniku tejto situácie oslabilo vedomie i účinnosť vybraného vzoru, akým bola v istom období scénická výslovnosť.

Dnes sú nositeľmi spisovnej výslovnosti všetky celonárodné, ale aj regionálne kultúrne, spoločenské a iné inštitúcie, ako sú rozhlas, televízia, divadlá, školy, vyššie úrady. Ekonomický, politický a kultúrny vývin spôsobil, že dnes už nemáme na Slovensku jedinú izolovanú inštitúciu, ktorá by mala spoločensky natoľko preferované postavenie, že by bola rozhodujúcim činiteľom v našom kultúrnom živote. Z toho by jej mohla pripadnúť aj určujúca úloha v udržiavaní, pestovaní a šírení jazykovej kultúry, teda aj spisovnej výslovnosti.

Sčasti exponované postavenie Bratislavy nemá dnes paralelu v jazykovej sfére a nemalo ju ani v minulosti. Bratislava nemala na spisovnú výslovnosť taký vplyv ako politické a kultúrne centrá na spisovný jazyk iných národov. Aj niekdajší vplyv martinského úzu bol vlastne dôsledkom úsilia o sprostredkovaný a „extrahovaný" kontakt spisovnej slovenčiny s jej základom a hádam aj o kontinuálny vývin spisovnej slovenčiny. V tomto je vývin spisovnej slovenčiny skoro špecifický.

Preto ani normu spisovnej výslovnosti nemožno zisťovať u jediného vybraného nositeľa (napr. v divadle, konkrétne v SND), ale v celom súbore používateľov spisovnej slovenčiny. Z inej argumentácie odvodil tento záver J. Sabol (1967, s. 179) a celkom iný zmysel mu zasa dal J. Liška (1967).

1. 4. Úroveň používania spisovného jazyka je tiež rozdielna. Veľmi zreteľný je rozdiel medzi takými inštitúciami, ako sú divadlá, rozhlas a televízia, a oproti nej úrady. Rozdiely sú aj medzi divadlom na jednej strane a rozhlasom a televíziou na druhej strane, ba i medzi rozhlasom a televíziou. V školstve, ktoré pôsobí ako prvý autoritatívny a aj spoločenskými sankciami podporovaný sprostredkovateľ spisovnej reči pre každého príslušníka národa, je situácia dosť zložitá. Preto — a v zhode so zásadou, že sa ako prvý prameň na poznanie spisovnej normy môže brať len tzv. vy-

braná prax, t. j. vedome (a explicitne) spisovná prax — na kodifikačné rozhodnutia o spisovnej výslovnosti môžu mať najväčší vplyv také celky (inštitúcie), ktoré sa vyznačujú najlepšou jazykovou kultúrou, kde je viditeľná snaha o kultivovaný spisovný prejav a o rešpektovanie jestvujúcej kodifikácie aj v oblasti spisovnej výslovnosti. (J. Sabol pokladá za prameň normy tých hovoriacich, „ktorí slovenský spisovný jazyk používajú aktívne, funkčne a uvedomele, ktorých výslovnosť nepotrebuje nijakú „korektúru". Opus cit., s. 181. Vymedzenie prameňa na ideálne vzory pokladáme z praktického hľadiska za málo užitočné a teoreticky za nerealistické.) Úlohu nositeľov vybranej praxe plnia tí, ktorí najlepšie vyhovujú tejto požiadavke na prameň spisovnej normy, pravda, len ako súčasť celého súboru používateľov spisovnej slovenčiny. V tom sa zhodujeme so stanoviskom E. Paulinyho (op. cit.).

1. 5. Úloha študovať normu spisovnej výslovnosti slovenčiny je o to jednoduchšia, že oproti daktorým iným jazykom sa v slovenčine nevypracovali viaceré úzy spisovnej výslovnosti. V slovenčine je len jeden úzus spisovnej výslovnosti, ktorý sa prijíma na celom území Slovenska. Možno zisťovať väčšiu frekvenciu istých zvukových prvkov napr. na východnom Slovensku, no nemožno ju hodnotiť inak, len ako narušanie normy jednotnej spisovnej výslovnosti (napr. v kvantite vokálov, v type výslovnosti *l*-ových hlások, v asimiláciách a pod.). Podobné krajové odchýlky (ortoepické chyby) sa vyskytujú aj inde.

Slovenská spisovná výslovnosť je územne jednotná.

1. 6. Určité uvoľnenie spomínanej predstavy o „spisovnosti" u hovoriacich súvisí aj so zmenou o b s a h u spisovnej výslovnosti. Nielen že sa čiastočne zahmlilo jej ohraničenie oproti nespisovným útvarom (ako sme o tom hovorili vyššie), ale sa aj sama vnútorne obohatila a rozšírila v rozpätí a nastúpila cestu diferenciácie. To tiež súvisí so spoločenským vývinom.

Ako sme už spomenuli, hovorená podoba spisovnej slovenčiny sa dnes používa vo všetkých oblastiach národného života, práce a organizácie. Podľa okolností a vzhľadom na situácie, v ktorých sa má uskutočniť ústny prejav, vznikajú tlaky a pociťuje sa potreba prispôsobiť hovorený prejav situácii aj z hľadiska typu výslovnosti, aby sa dosiahla jednota zvukovej formy prejavu s použitými štylistickými prostriedkami iných rovín jazyka — jednota situácie, formy a obsahu a ich primeranosti cieľu prejavu. Tento tlak môže viesť k štylistickému hodnoteniu (zaiste veľmi obmedzeného počtu) fonických prostriedkov spisovného jazyka, t. j. k jeho fonickej štylistickej diferenciácii.

Kodifikátor spisovnej výslovnosti musí zistiť, či sa už takéto prostriedky ustálili, alebo či tendencia po štylistickom hodnotení určitého prvku je natoľko silná, že by sa v ortoepickej kodifikácii mohol hodnotiť už ako štylistický variant. Do úvahy prichádza výslovnosť základných prvkov a ich inventár (napr. výslovnosť *ä*, typ palatalizácie *ľ*), ale aj znaky celkovej zvukovej prepracovanosti spisovného prejavu, bezprostredne sa manifestujúce napr. v modifikáciách (konkrétne v spôsobe, ako sa uskutoční predpísaný typ modifikácie), a možno aj iné fonické prvky.

1. 7. Spisovný jazyk plní všetky dôležité funkcie národného jazyka aj ako hovorená reč. Jeho zvukové prostriedky sa musia kodifikovať s ohľadom na tieto funkcie tak, aby sa vytváral nielen minimálny inventár štylisticky diferencovaných prostriedkov — to je kodifikačne nadstavbová úloha, ale aj (a hlavne) vyhovujúci inventár štylisticky neutrálnych prostriedkov. Neutrálna vrstva zvukových prostriedkov spisovného jazyka musí dať možnosti pre prirodzené odstupňovanie príznakových útvarov (prvkov) a musí vyplývať zo spontánneho spájania funkcií s používanými prostriedkami. (V inej terminológii by sme mohli hovoriť o adekvátnosti obsahu a formy, ktoré by sme chápali ako historické kategórie.)

Štylisticky neutrálne prostriedky sa nemôžu približovať nízkemu priemeru spisovnej praxe, lebo vtedy by sa pričasto museli použiť štylisticky príznakové prvky — spisovná výslovnosť by bez nich v mnohých prípadoch nestačila plniť úlohy, ktoré sa kladú na spisovný jazyk. Usudzujeme, že treba rešpektovať aj prirodzenú a všeobecne pôsobiacu tendenciu dať prejavom verejného styku aj dokonalú („dobrú", „peknú") zvukovú podobu — takú, akú majú práve prejavy nositeľov vybranej praxe. Fonické znaky a prostriedky takýchto prejavov musia patriť do základnej vrstvy štylisticky neutrálnych prostriedkov spisovného jazyka.

1. 8. Zvuková forma prejavov z vybranej jazykovej praxe sa okrem iného vyznačuje vysokou mierou zrozumiteľnosti (komunikatívnosti). Komunikatívnosť závisí od artikulačnej prepracovanosti ústneho prejavu. Závisí napr. od stupňa diferencovanosti hlások — artikulačne od veľkosti čeľusťového uhla, od pohybu jazyka a aktivity ostatných pohyblivých ústrojov; závisí aj od artikulačno-akustickej prepracovanosti väčších (napr. významových alebo rytmických) celkov atď.

S artikulačno-akustickou prepracovanosťou ústneho prejavu súvisí aj typ, miera a rozsah modifikačných javov, napr. spôsob zjednodušovania spoluhláskových skupín. Pravdaže, tu nejde len o dobrú vôľu alebo dokonca ľubovôľu hovoriaceho. Tu sa presadzujú určité fonetické zákonitosti. Časť z nich by sme vari mohli zhrnúť pod pojem tzv. artikulačnej

bázy. No pôsobia tu aj zákonitosti iných rovín jazyka, a hlavne zákonitosti štruktúrnej zviazanosti jazykových prvkov.

Ako vidieť, komunikatívnosť zvukových prostriedkov jazyka je komplexne závislá veličina. Je však jedným zo znakov, ktorými sa nápadne líšia prejavy „dobrých" a "zlých" používateľov spisovného jazyka, takže ju možno použiť aj v kodifikačnej práci a možno ju reflektovať aj do ortoepickej teórie.

1. 9. Spisovný jazyk nežije izolovane a nezávisle ani od vývinu spoločnosti, ani od nespisovných jazykových útvarov (nárečia, slangy). Poukazuje sa na to, že medzi spisovnými a nespisovnými útvarmi jestvuje obojstranný vzťah. Zdôrazňuje sa tiež, že sa vplyv jedného útvaru na druhý skôr môže presadiť na periférii systémovo zviazaných prvkov a tam, kde sa ukazuje nevyváženosť alebo vývinový pohyb. Možnosť interferencií týchto útvarov alebo ich častí závisí asi od stupňa ich príbuznosti.

Spisovná slovenčina dostala svoj základ z celku stredoslovenských nárečí. Bezprostredne vyšla z kultúrneho útvaru typu strednej slovenčiny. Nemožno ju postaviť do nepreklenuteľného protikladu oproti nespisovným útvarom a treba rešpektovať aj relatívnu hierarchiu vo vzťahoch nespisovných útvarov k spisovnej slovenčine. V nej je na prvom mieste — aj na zvukovej rovine — stredoslovenský nárečový typ. To treba mať na zreteli aj v ortoepii. O to viac, že podržaním tohto kontaktu sa nenarúša kontinuita vývinu spisovnej výslovnosti. O tom svedčia predchádzajúce pokusy o zachytenie jej normy (Novák, 1934; Bartek, 1944; Stanislav, 1953).

Vývojová i synchrónna typová príbuznosť (podobnosť) spisovnej a stredoslovenskej výslovnosti je viditeľná vo všetkých fonických plánoch: v inventári hlások (dvojhlásky, tzv. mäkké spoluhlásky, *ä*), v modifikačných zákonitostiach (asimilácie), v prozodických vlastnostiach.

Stredoslovenská výslovnosť môže v jednotlivostiach splniť funkciu výslovnostného m o d e l u pre spisovnú slovenčinu. Nie tak, že by sa z nej mali do spisovnej výslovnosti prenášať dajaké nové prvky, že by sa spisovná výslovnosť mala prispôsobovať stredoslovenskej výslovnosti alebo že by sa k nej mala vo svojom vývine vracať. Skôr hádam tak, že tam, kde je v spisovnej slovenčine dajaký pohyb, kolísanie a kde rozptyl spisovnej výslovnosti zasahuje až k zvukovej zhode so stredoslovenským typom, budeme v riadení vývinu prihliadať na stav v tomto modeli. Opätovne zdôrazňujeme: len vtedy, keď to nebude protirečiť interným vývinovým tendenciám spisovnej výslovnosti a keď sa v príslušnej časti oboch systémov bude konštatovať zhoda.

Týmto požiadavkám vyhovuje napr. výslovnosť *ľ*: V spisovnej výslovnosti nie je *ľ* ustálené, vývin žiada pojať ho do kodifikácie približne v teraz

platnej formulácii, rozptyl artikulačno-akustických realizácií *ľ* v spisovnej slovenčine sa sčasti prekrýva so stavom v strednej slovenčine, v podskupine palatálnych spoluhlások je systémová zhoda. Stredoslovenské *ľ* môže teda pre spisovnú slovenčinu poslúžiť ako fonetický model výslovnosti *ľ*.

Ak to z predchádzajúceho textu nevychodí dosť zreteľne, možno výslovne zdôrazniť, že spisovnú slovenčinu a aj jej výslovnosť treba dnes pokladať za osobitnú a vcelku samostatnú a nezávislú kvalitu. Aj ortoepické riešenia treba hľadať predovšetkým v nej samej — v možnostiach, ktoré v eventuálnom rozptyle ponúka sama výslovnosť spisovnej slovenčiny. Situácia je v skutočnosti taká, že stredoslovenský model môže tento výber len do istej miery ovplyvňovať. (Podobne formuloval vzťah spisovnej slovenčiny a stredoslovenských nárečí Š. Ondruš 1967, op. cit. s. 169). Načrtnutý postoj podporujú aj potreby jazykovej prevencie.

2. *Pramene a determinanty*

2. 1. Ortoepická kodifikácia sa týka zvukového plánu jazyka, jeho artikulačno-akustickej realizácie alebo, ako sa dnes niekedy hovorí, signálovej stránky rečovej komunikácie. Táto problematika patrí do kompetencie fonetiky. Keby sme aj pripustili, že celá ortoepická problematika vedecky prislúcha osobitnej jazykovednej špecializácii — ortoepii, nemohli by sme poprieť veľmi úzke vzťahy ortoepie k fonetike. Fonetik by dokonca mohol povedať, že ortoepia je nadstavbou alebo aplikáciou fonetiky orientovanou na spisovnú jazykovú prax. (Podobne by mohol dokazovať, že fonológia je zasa takou aplikáciou alebo nadstavbou fonetiky, ktorá smeruje k jazykovej teórii. Jestvuje napr. také chápanie fonetiky, v ktorom sa jej predmet člení na dve základné vetvy — na signálovú a na funkčnú fonetiku a pokrýva tradičný predmet fonetiky i fonológie.)

Nech by diskusia o týchto otázkach vyznela akokoľvek, je nepopierateľné, že pre ortoepickú kodifikáciu bude dôležité, aký fonetický materiál je k dispozícii o spisovnom jazyku. To musí aspoň sčasti ovplyvniť tempo, rozsah i kvalitu prác.

Aké sú teda fonetické predpoklady pre túto prácu v slovenčine? Ak prihliadneme na publikované fonetické práce, musíme priznať, že slovenčina dodnes nie je podrobne a dostatočne foneticky preskúmaná. Máme základný opis štandardnej artikulácie slovenčiny a orientačné akustické analýzy. Vychodia z tradičného pohľadu na skladbu a fungovanie rečového signálu ako na reťaz po sebe nasledujúcich a vzájomne sa ovplyvňujúcich minimálnych artikulačno-akustických jednotiek — hlások. Úplne nepreskúmaná je fonetika suprasegmentálnych javov (prízvukové pomery, dô-

raz, tempo, melódia vety). Opisný materiál o týchto stránkach slovenčiny chýba. Ortoepická kodifikácia suprasegmentálnych javov musí byť očividne fragmentárnejšia než kodifikácia segmentálnych prvkov.

Možno, pravda, pripomenúť, že kodifikačná nesústavnosť prvkov suprasegmentálnej fonetiky v kodifikačných príručkách je vlastne zákonitá a objavuje sa aj tam, kde bol predchádzajúci fonetický výskum omnoho dôkladnejší ako v slovenčine. Z veľkej časti totiž vyplýva zo samej povahy a z fungovania týchto javov pri rečovom dorozumievaní.

Naša terajšia ortoepická kodifikácia nemôže preskočiť prítomný stav fonetického výskumu slovenčiny a nemôže ho ignorovať — nebude taká vyčerpávajúca, ako to žiada jazyková prax. Lenže práve pre osobitnú povahu javov suprasegmentálnej fonetiky jadrom ortoepických kodifikácií je posúdenie segmentálnych prvkov. Preto možno súčasne povedať, že pre ortoepickú kodifikáciu slovenčiny jestvujú už dnes aj najnevyhnutnejšie fonetické predpoklady.

2. 2. Z druhej strany treba vidieť, že v slovenskej fonetike sa doteraz neriešili špecificky o r t o e p i c k é úlohy. Kodifikačný akt by žiadal, aby sa najprv vykonal komplexný ortoepický výskum slovenčiny. Objektívne zistenia o výslovnostnom úze spisovnej slovenčiny by vylúčili eventuálny subjektivizmus kodifikácie. No je úplne očividné aj to, že s ortoepickou kodifikáciou slovenčiny nemôžeme a nesmieme čakať dovtedy, kým by sa mohol uskutočniť rozsiahlejší ortoepický výskum, ktorý už žiadali aj niektorí slovenskí jazykovedci. V diskusii o tejto otázke možno konečne uviesť známu vec, že samotné štatistické hodnotenia majú pre jazykovú kodifikáciu dosť obmedzenú hodnotu.

Objektívnosť ortoepických rozhodnutí možno posilniť aj inými činiteľmi, nielen zozbieraním a posúdením reprezentatívneho súboru hovorených prejavov. Takým posilňujúcim a objektivizujúcim činiteľom je dobrá ortoepická teória; u nás taká teória, ktorá implikuje najdôležitejšiu problematiku slovenskej spisovnej výslovnosti, rešpektujúc všetky dôležité jazykové i nejazykové faktory pôsobiace na ňu a ovplyvňujúce jej vývin. Takto napr. pôsobia niektoré zo spomínaných spoločenských faktorov a potom také činitele, ktoré by sme mohli zhrnúť pod pojem tradície spisovnej výslovnosti, ďalej potenciálne negatívne činitele a, pravdaže, všeobecne platné jazykové zákonitosti, napr. zákonitosť štruktúrnej zviazanosti jazykových prvkov.

Za rozhodujúci argument proti požiadavke predchádzajúceho komplexného výskumu úzu spisovnej výslovnosti pokladáme to, že pri dnešnom rozsahu používania hovorenej podoby spisovnej slovenčiny by nadmerné odďaľovanie kodifikácie jej výslovnosti mohlo viesť k zväčšovaniu kolí-

sania, k rastu neistôt, a tým aj k vzniku komunikačných ťažkostí. Mohla by sa zhoršiť aj budúca pozícia kodifikátora a zmenšiť účinnosť jeho kodifikačného zásahu napriek uskutočneniu rozsiahleho výskumu úzu výslovnosti.

Pretrvávajúca nesústavnosť slovenskej ortoepickej kodifikácie a ďalšie vyčkávanie a odďaľovanie zásahu do tejto oblasti jazyka by odporovali zmyslu, úlohám, ale aj teoretickej výzbroji jazykovedy v modernej spoločnosti.

2. 3. Jazykovedná prax a najmä tzv. priemerný úzus nie je jediným prameňom poznávania spisovnej normy. Okrem subjektívneho prameňa, ktorý si prináša každý jazykovedec vo vlastnom jazykovom vedomí a v praktickej znalosti jazyka, uvádza sa ako tretí dôležitý prameň jestvujúca jazykovedná literatúra.

Prameňom na poznávanie normy spisovnej výslovnosti slovenčiny je aj slovenská jazykovedná literatúra – doterajšia ortoepická kodifikácia, ale aj všetky príspevky a poznámky o slovenskej spisovnej výslovnosti, ktoré sú roztrúsené v odbornej literatúre od gramatík a starších monografií až po jednotlivé štúdie alebo drobné poznámky o slovenskej spisovnej výslovnosti.

Kodifikátor musí rešpektovať jestvujúcu kodifikáciu (ak len nebude protirečiť novým faktom) a terajšiu kodifikáciu musí budovať na predchádzajúcej práci vo zvukovej kultúre spisovnej slovenčiny.

Ale možno odôvodnene predpokladať, že pri práci so staršou ortoepickou a vôbec jazykovednou literatúrou sa objavia isté problémy:

I. Môžu sa zistiť rozdiely medzi dnešným stavom slovenskej spisovnej výslovnosti a jej stavom v minulosti, t. j. medzi dnešnou spisovnou výslovnosťou a jej staršou kodifikáciou.

II. Môžu sa objaviť protirečenia medzi novšou fonetickou literatúrou a staršími ortoepickými formuláciami. Možno bude treba spresniť daktoré jestvujúce ortoepické poučky. Pritom nemusí ísť o zmenu obsahu poučky, ale len o zmenu formulácie, t. j. o inú fonetickú interpretáciu toho istého ortoepického javu. (Ako príklad možno uviesť problematiku tzv. zdvojených spoluhlások.)

2. 4. O slovenskej spisovnej výslovnosti jestvuje dosť bohatá literatúra. Nemáme však overenú ortoepickú teóriu.

Jestvujúce publikácie o slovenskej spisovnej výslovnosti nemajú povahu a najmä platnosť systematických a inštitucionálne podopretých kodifikačných aktov.

Príručka *Správna výslovnosť slovenská* (Bartek, 1944) napriek istej vnú-

tornej systematickosti zostala iba autorským činom. Vo veľkej miere to zapríčinil jej vyhranený, teoreticky rozvíjaný protičeský purizmus. Krátko po jej vyjdení sa u nás od základu zmenili politické, spoločenské a štátoprávne pomery. Jazykový purizmus (tohto typu) stratil akýkoľvek základ a bol aj teoreticky neudržateľný. *Slovenská výslovnosť* (Stanislav, 1953) neobsahuje ucelenú a explicitne formulovanú ortoepickú teóriu. Jej účinok na jazykovú prax sa oslabil adresnými diskusiami a kritikami i silnou orientáciou na scénickú a spevácku výslovnosť.

Ostatné práce, hoci aj monograficky zostavené (napr. Novák, 1934) alebo zhrnujúce (napr. Uhlár, 1953) sú už skôr čiastkovými štúdiami ako sústavnými kodifikáciami. Všetky tieto a ďalšie práce možno a treba využiť, no netvoria hotový základ ortoepickej teórie, ktorej nosnosť by bola overila jazyková prax, t. j. po nich nasledujúci jazykový vývin. Treba pripomenúť, že každá takáto práca je determinovaná istými teoretickými východiskami, alebo sa dá dodatočne interpretovať súborom teoretických formúl.

Pre plánovanú ortoepickú kodifikáciu slovenčiny treba formulovať ucelenú ortoepickú teóriu.

2. 5. Ortoepickú kodifikáciu chápeme ako proces. Aj táto kodifikácia bude súčasťou takéhoto procesu, a pretože pôjde o prvú sústavnú a inštitucionálne prijatú ortoepickú kodifikáciu slovenčiny, možno predpokladať, že bude východiskom nasledujúcich kodifikačných zásahov do praxe.

Na ortoepickej problematike slovenčiny sa totiž musí pracovať aj po zavŕšení tejto práce. V ortoepickej kodifikácii sa budú musieť rešpektovať napr. také budúce zistenia fonetiky, ktoré by dopĺňali, spresňovali alebo inak menili už známe a aj kodifikačne podchytené ortoepické fakty. Treba predpokladať, že také zistenia prídu.

Ďalej bude pokračovať aj ortoepický výskum slovenčiny a ten celkom iste prinesie nové poznatky o spisovnom úze. Musí sa usilovne pracovať na tej problematike, ktorú táto kodifikácia nemôže vyčerpať.

Konečne treba sledovať aj vplyv kodifikácie na jazykovú prax a zisťovať, či nevznikajú diferencie medzi kodifikačným predpisom a praxou, či sa nepresadzuje iný úzus spisovnej výslovnosti. Bolo by naskrze nereálne, keby dakto očakával úplnú zhodu kodifikácie s výslovnostným úzom, najmä v jeho vývinovom aspekte.

Hoci nik nepredpokladá, že by slovenská spisovná výslovnosť mala v krátkej budúcnosti prejsť dajakým prudkým vývinom, s jej dynamikou treba rátať. Dynamika spisovnej výslovnosti by sa v ortoepickej kodifikácii mala odraziť v pružnej formulácii pravidiel a v ortoepickom realizme. Zdá sa nám, že túto skutočnosť treba u nás osobitne zdôrazňovať. Náš postoj by sme (veľmi všeobecne) formulovali takto: Ortoepická kodifikácia napriek

vysokým požiadavkám nesmie podväzovať chuť po ústnom spisovnom prejave.

Minimum kodifikačnej pružnosti by sa malo dosiahnuť aspoň vo vývinovo kritických častiach zvukovej sústavy slovenčiny.

3. *Poznámka*

Ďalšiu časť našich úvah o východiskách ortoepickej kodifikácie slovenčiny tvorí analýza množiny predpokladaných používateľov ortoepickej príručky. Z diferencovaných vzťahov hovoriacich k spisovnému jazyku a z ich nerovnakých požiadaviek na ortoepickú príručku vyplývajú zasa iné závery. Týkajú sa obsahu, rozsahu a spôsobu spracovania ortoepickej príručky, ale aj pôsobnosti kodifikácie výslovnosti na jazykovú prax, i niektorých ďalších otázok.

Bibliografia

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. 1. vyd. Bratislava — Turč. Sv. Martin, Ján Horáček 1944, 316 s.

Kultúra spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 291 s.

LIŠKA, J.: Kodifikácia spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny, s. 149—160.

NOVÁK, Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, *3*, 1934, s. 42—65.

ONDRUŠ, Š.: Funkcie spisovného jazyka a kritériá spisovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny, s. 168—169.

PAULINY, E.: K otázkam kodifikácie a normy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny, s. 51—53.

RUŽIČKA, J.: Slovenčina. Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 250 s.

SABOL, J.: Zásady a východiská pri kodifikácii slovenskej ortoepickej normy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny, s. 178—181.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Martin, Vydavateľstvo Osveta 1953. 295 s.

UHLÁR, V.: Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, *19*, 1953, s. 201—211.

M. Ivanová-Šalingová

ZÁKLADNÁ KLASIFIKÁCIA KOMPOZIČNÝCH TYPOV JAZYKOVÝCH PREJAVOV

Jazykový prejav i výstavba jazykového prejavu sa v poslednom čase dostali do centra výskumov jazykovedcov i literárnych vedcov. Zásluhu na tom má semiotika, teória komunikácie, informácie, sémantika, štylistika

i teória textu. No jednako len v centre výskumov ostávajú nižšie jazykové jednotky a kategórie, nie komplexná problematika kompozície jazykových prejavov ako súhrnných, uzavretých celkov, útvarov. Celkom vzácne sú prípady, keď sa bádatelia pokúšajú podať klasifikáciu textov alebo typológiu jazykových prejavov z hľadiska kompozičných modelov.

V našej odbornej literatúre sa často vychádza z českej jazykovedy a pri výskume výstavby jazykových prejavov sa uznáva plán vlastnej jazykovej výstavby a kompozičný plán (K. Hausenblas, 1963). Kompozičný plán sa ďalej člení na plán textový a tematický. Z výstavby textového plánu sa doteraz najviac ujalo skúmanie horizontálneho a vertikálneho členenia textu (J. Findra, 1971), a to hlavne na materiáli z oblasti umeleckej literatúry (umeleckých textov). Takéto zúženie problematiky i materiálu neprospieva ďalším výskumom kompozície jazykových prejavov z ostatných funkčných štýlov.

Ukazuje sa, že sa pri skúmaní kompozície jazykových prejavov nedostatočne dbá na základné komunikačné faktory, ktoré sa výrazne premietajú do kompozície všetkých jazykových prejavov. Sú to činitele sústredené okolo osi: podávateľ prejavu, predmet jazykového prejavu, jazykový prejav, prijímateľ (poslucháč, čitateľ).

Často sa zabúda na špecifické kompozičné znaky zákonite dané príslušnosťou jazykového prejavu do konkrétneho funkčného jazykového štýlu. Ba takmer vôbec sa nevyužíva už vypracovaná klasifikácia jazykových prejavov — podľa Maxa Benseho (1962) klasifikácia textov —, napr. sémantické a nesémantické texty, abstraktné a konkrétne texty, konštruktívne a automatické texty atď. Všetky spomenuté znaky textov hlboko zasahujú aj do kompozície jazykových prejavov.

Pri riešení problematiky kompozície jazykových prejavov treba teda dbať na jednotlivé komunikačné vzťahy: autor — prejav — počúvajúci, podávateľ — prijímateľ jazykového prejavu a ich spôsob a stupeň účasti na kompozícii jazykového prejavu (napr. pasívny a aktívny prijímateľ jazykového prejavu, čo podstatne vplýva na kompozíciu jazykového prejavu).

Osobitnú pozornosť treba venovať aj komunikačným faktorom: mimojazykovým i jazykovým (situácia, kontext, podávateľ, komunikačný proces rozličného typu: hovorený, písaný, reprodukovaný, sprostredkovaný, priamy, nepriamy, citovaný atď.), čo má tiež závažné dôsledky v kompozícii jazykových prejavov. Z mimojazykových faktorov treba sem zaradiť aj výber témy, obsahu, námetu, sujetu atď., výber materiálu, ktorý v jazykovom prejave spracujeme, proces zbierania a triedenia materiálu, t. j. prípravnú fázu jazykového materiálu. Pravda, v tejto fáze sa hovoriaci (podávateľ) do značnej miery rozhoduje aj pre jazykové a štylistické prostriedky a postupy.

V tejto fáze už podávateľ s ohľadom na funkciu a charakter prejavu rieši aj adresnosť (resp. neadresnosť) jazykového prejavu a rozsah jazykového prejavu, čo podstatným spôsobom determinuje aj kompozičné postupy, kompozičné prostriedky a celkovú kompozičnú osnovu, schému jazykových prejavov. Kompozičná organizácia, stvárňovanie jazykového prejavu sa uskutočňuje vo viacerých fázach a na viacerých komunikačných úrovniach, použitím rozličných komunikačných systémov a sietí.

Prípravná fáza utvárania jazykového prejavu sa zhruba končí výberom materiálu, voľbou základných štylizačných a kompozičných prostriedkov a postupov a vyriešením konštelácie základných vyjadrovacích a štylistických kategórií a štylistických aspektov i určením celkového štýlového charakteru prejavu. Nevyhnutnou súčasťou usporiadania, zoradenia a určenia sekvencie zložiek, prvkov, úsekov, etáp, fáz úsekov, dielov, častí i kapitol ap. je aj výber integračného princípu jazykového materiálu (súčasne obsahových i kompozičných prvkov a postupov) v jazykovom prejave ako celku.

Oproti integračným princípom, ktoré jednotliví bádatelia vidia v odlišných javoch (napr. v štýle, v kompozícii, v sujete, v obsahovej zložke), pôsobia neustále dezintegračné sily. To sa prejavuje v disproporciách v kompozícii prejavu, v nadmernom používaní nefunkčných, neúnosných prostriedkov a postupov, v redundantných informatívnych zložkách výstavby jazykových prejavov, v neúmernosti, asymetrickosti jednotlivých častí jazykových prejavov, v odbočkách, nefunkčných odchýlkach, zmenách vo výstavbových a štylizačných postupoch atď.

Hoci pokladáme pojmy kompozičný plán jazykového prejavu, kompozičný prostriedok, kompozičný postup, horizontálne členenie textu, vertikálne členenie textu za užitočné pri skúmaní kompozície jazykových prejavov, jednako sa nám zdá, že s nimi pri typológii, pri modelovaní kompozície jazykových prejavov nevystačíme.

V kompozícii jazykového prejavu významnú úlohu hrá aj charakter kódu prirodzeného jazyka a použitý sekundárny kód konkrétneho metajazyka. Obidva kódy využívajú texty s kompozíciou typickou pre jazykové prejavy odborného štýlu, v ktorom sa uplatňujú príslušné formalizované vyjadrovacie znaky, symboly a dorozumievacie kódy a postupy, napr. v matematike, v chémii, vo fyzike, v logike, v štatistike atď.

Neslobodno zabúdať, že často sa v kompozícii odborných prejavov tieto postupy vhodne kombinujú a majú svoje funkčné opodstatnenie. Tým dostávame texty so špecifickým kompozičným charakterom, v ktorom sa realizujú špecifické štylizačné prostriedky a postupy.

Pri klasifikácii a typologizácii kompozície jazykových prejavov treba pamätať na klasifikáciu a typológiu jazykových prejavov z rozličných

aspektov a prihliadať na všetky závažné faktory, ktoré determinujú tzv. vnútornú (tematickú, obsahovú) kompozíciu a formálnu, vonkajšiu, kontextovo-výstavbovú kompozíciu jazykových prejavov (v inej terminológii by sme povedali, že ide o tematický a textový plán jazykových prejavov súčasne).

Značná rozmanitosť, variabilita kompozičných schém, modelov jazykových prejavov podľa žánrových i štýlovo a funkčne determinovaných znakov, javov, charakteristík, kvalifikátorov atď., je umožnená tým, že v rámci jedného jazykového prejavu sa do výstavby prejavu môžu funkčne začleniť rozličné výstavbové prostriedky a postupy, môžu sa rozlične kombinovať, distribuovať v rozličnom rozsahu a na rozdielne účely, môžu sa využiť v rozličnej pozícii (antepozícia, postpozícia, expozícia, adícia, analógia, paralela, kontrastácia, konfrontácia, enumerácia ap.).

Predbežne podávame takúto základnú typológiu jazykových prejavov na základe rozdielnych modelov kompozičných štruktúr (schém):

1. Kompozičná osnova prejavov je charakterizovaná základným štylizačným postupom:

a) sémantickým (prostriedkami a postupmi prirodzeného jazykového kódu);

b) nesémantickým (prostriedkami a postupmi sekundárnych jazykových kódov: symbolmi a znakmi, obrazcami, obrazmi znázorňujúcimi javy, prvky, zložky, množiny súboru, systému v určitých vedných odboroch, napr. v chémii, v matematike, v geometrii atď.);

c) kombinovaným postupom sémantickým a nesémantickým, symbolickým, formalizovaným (napr. texty v odborných článkoch, v odborných príručkách, učebniciach ap.).

(Príklady pre nedostatok miesta neuvádzame.)

2. Kompozičná osnova jazykových prejavov realizujúca rozličné stupne a formy adresnosti jazykových prejavov:

a) explicitná, jasná, bezprostredná adresnosť (napr. pri hovorených prejavoch z oblasti hovorového štýlu), pri výzvach, listoch;

b) nepriama adresnosť jazykových prejavov pri písomných prejavoch rozličných štýlov a pri reprodukovaných jazykových prejavoch, v správach, oznamoch, komentároch atď.;

c) zastretá adresnosť rozličného stupňa a realizovaná rozličnými prostriedkami v jazykových prejavoch adresovaných počúvajúcim alebo čitateľom nevyhranenej skupiny, veľmi širokému okruhu záujemcov, pri ktorých píšúci nepociťuje potrebu konkrétneho, vybratého alebo inak určeného adresáta (odborníka, občana, straníka, príslušníka mladej generácie, učiteľa atď.).

Podľa toho, aký stupeň, spôsob a charakter adresnosti jazykového prejavu si podávateľ (hovoriaci, píšúci) vyvolí, aký druh adresáta si určí (dospelá, nedospelá osoba alebo osoby, osoba či osoby so vzdelaním rozličného stupňa, odborníci alebo laici atď.), zvolí aj vhodné, prístupné kompozičné a štylizačné prostriedky a postupy v konkrétnom jazykovom prejave.

3. Osobitný typ kompozície jazykového prejavu majú tie jazykové prejavy, pri ktorých je adresát aktívny alebo pasívny. Tieto jazykové prejavy nemožno stotožňovať s prejavmi predchádzajúcej skupiny. Sem patria jazykové prejavy s týmito znakmi kompozície:

a) Adresát je aktívny — kompozícia jazykového prejavu je osnovaná na dialogickom výstavbovom princípe; také sú jazykové prejavy z oblasti hovorového štýlu a tie písané prejavy, ktoré napodobňujú a využívajú dialogické prostriedky a postupy (dráma, epika); adresnosť prejavu je explicitná.

b) Adresát je pasívny — kompozícia jazykového prejavu je vybudovaná na výstavbovom princípe monologickom; adresnosť prejavu môže mať pritom rozličné formy a stupne, ako sme spomenuli v predchádzajúcom (druhom) bode.

c) Adresát je fingovane aktívny, napr. v próze H. Zelinovej Jakubko, čo vplýva na základnú kompozičnú os tejto prózy.

d) Adresát je striedavo aktívny alebo pasívny, napr. pri verejných prednáškach, agitáciách, diskusiách ap.

Podrobný výskum typov adresátov a spôsobov ich zapájania do kontextu a do celkovej kompozície jazykového prejavu by ukázal, aké rozmanité formy môžu mať, akým spôsobom sa stávajú aktívnym činiteľom v kompozícii jazykových prejavov.

4. Ako štvrtý typ kompozície jazykového prejavu možno vydeliť typizovanú (konštantnú, predpísanú, schematizovanú) kompozičnú osnovu, štruktúru. Takéto typy kompozičnej osnovy sú zaužívané v daktorých štýlových oblastiach, napr. v administratívnom štýle. Dôvody sú funkčné: ide o zretele praktické, vecné, napr. pri masových prípisoch, formulároch, dokladoch pri úradných správach.

Hoci takýto typ jazykového prejavu obsahuje relatívne kusé, lakonické údaje popri častiach, ktoré môže pôvodca (pisateľ) rozviesť podľa aktuálnej potreby, jednako len jazykový prejav má charakter jednotného celku s funkčne rozčlenenou obsahovou a kompozičnou štruktúrou.

Uvedieme príklad na kompozičnú schému (konštantnú osnovu) úradnej správy z cesty. V dispozícii takejto úradnej správy možno mať predpísané

obsahové zložky, zložky a časť voľných údajov (doplnkov, poznámok, pripomienok).

Úradná cesta pracovníka XY do ..... (štátu)
Trvanie cesty: ..... (počet dní, týždňov)
Nástup cesty: ..... (dňa) Návrat z cesty: ..... (dňa)
Použitý dopravný prostriedok: .....
Nástupná stanica: ..... Prechodová stanica: ..... Cieľová stanica: .....
Osoby, s ktorými sa cesta uskutočnila: .....
Cieľ cesty: .....
Rozpis pracovného plánu: .....
Návšteva inštitúcií (osôb): .....
Predpokladané alebo dosiahnuté výsledky: ..... (pre pracovisko, pre pracovný kolektív, pre pracovnú úlohu, pre pracovníka, účasť na úlohe rezortného pracoviska, výskumného ústavu .....):
Zhodnotenie (celkové) ..... (spoločenské, ideovo-politické, metodologické, pracovné atď.):
Podpis pracovníka, dátum podania správy:
Schválené vedúcim:
Dané na vedomie:
1. Riaditeľstvu ustanovizne .....
2. Ministerstvu .....
3. Predsedníctvu Slovenskej akadémie vied ..... atď.

Predpísaná (konštantná) kompozičná schéma má výhody v tom, že býva prehľadná, musí obsahovať všetky závažné a pre informáciu a kontrolu nevyhnutné údaje. Môže teda dobre slúžiť pri ďalšej manipulácii, evidencii, kontrole, archivovaní dokladov, spisov ap.

5. Zaujímavú kompozičnú osnovu (schému) majú jazykové prejavy s tzv. rámcovou (resp. rámcovanou) kompozíciou. Táto kompozícia má pevný, konštantný, vopred určený rámec: úvodná a záverečná časť a vlastná (ústredná) časť prejavu je relatívne menlivá, vymedzená konštantným rámcom. Takýto typ kompozičnej schémy stretávame v rozličných oblastiach funkčných štýlov. Spomenieme aspoň daktoré prípady: V epickej próze máme rámcovú kompozíciu napr. v Kalinčiakovej Reštavrácii (rámcom je tu frazeologizovaný rozhovor súperiacich volebných stránok), v Rozprávkach starej matere od M. Jančovej (autorka rámcuje jednotlivé príhody osobou-rozprávačom, starou materou a počúvajúcou vnučkou).

V administratívnom štýle mávajú rámcovanú kompozíciu tie jazykové prejavy (listy, prípisy, oznamy ap.), ktoré majú v dispozícii vopred udané body (miesto, čas, kto vybavuje, číslo spisu, prípisu, hlavička inštitúcie, podniku, vec, o ktorú ide ap.).

Sem možno z iných typov prejavov zaradiť aj interview na vopred položené otázky, diskusiu na prednesenú prednášku, referát atď. Úvod

a záver jazykového prejavu (útvaru, napr. diskusie ako celku) tvorí úvodné a záverečné slovo referenta, vedúceho diskusie, televízneho alebo rozhlasového redaktora ap.

6. Jazykové prejavy v hovorovom štýle majú často (relatívne) nevyhranenú, pohyblivú, nesymetrickú, disproporčnú, aktualizovanú kompozičnú osnovu. Túto črtu vyžaduje základný jednotný výstavbový postup (dialogický, dialóg) a pevné oporné body kompozície hovorených prejavov: osoby, situácia, čas, miesto. Aktuálnosť a menlivosť predmetu prejavu, oscilácia medzi rozmanitými prvkami obsahu prejavu spôsobujú možnosť veľkých výkyvov, odbočiek, vsuviek, prerušení, zlomov v obsahu i v kompozícii. Treba ešte poznamenať, že v prejavoch tohto typu (spontánnych, nepripravených, ústnych) nieto horizontálneho členenia prejavu na odseky. Prejav sa tu organicky člení na repliky, na prehovory postáv (a detailnejšie členenie býva podľa obsahových prvkov a členenie na úseky podľa páuz).

7. Osobitnú problematiku kompozície jazykových prejavov tvoria umelecké prejavy, v ktorých nielen ostatné zložky, ale aj kompozícia podlieha estetickej funkcii prejavu. V oblasti umeleckých prejavov sa môžu esteticky využiť všetky typy a modely kompozície, všetky kompozičné prostriedky a postupy. Okrem toho sú vypracované aj vlastné kompozičné modely v špecifických umeleckých druhoch a žánroch, napr. v poézii (sonet, balada), v epike, v epickej próze ap. Poézia, umelecká próza i dráma poskytujú rozličné možnosti kompozície prejavu. Preto ich treba skúmať samostatne a vždy v súvislosti so sujetom umeleckých diel.

8. Ak ide v jazykovom prejave iba o jedinú ústrednú tému (jediný motív, námet), kompozičná osnova prejavu bude jednoliata, značne symetrická. Všetky základné i čiastkové, hlavné i vedľajšie obsahové zložky, prvky, detaily, črty, znaky budú smerovať k ústrednej téme, ku kľúčovému problému (javu).

Kompozícia je v takomto prejave značne sústavná, symetrická, zbiehavá, dostredivá smerom k ústrednej obsahovej náplni prejavu.

Vnútorné členenie prejavu s jedinou ústrednou témou (motívom, námetom) býva hierarchické (nadradené zložky subsumujú nižšie, podradené časti, prvky, zložky). Jednotlivé zložky sa preberajú (radia sa v ňom lineárne) na základe logických vzťahov, podľa aktuálnosti určitého prvku, prostriedku, časti, príp. podľa závažnosti, účelnosti, cieľa (ktorý v danom prípade prejavom a v ňom uplatneným prístupom sledujeme atď.). Na celkové usporiadanie obsahových prvkov v prejave vplýva nielen vecnosť, logické usúvzťažnenie, ale aj funkčnosť, zámer determinovaný najrozmani-

tejšími spoločenskými, objektívnymi i subjektívnymi, psychologickými, časovými faktormi atď. Príklad:

Poznáte pečiarku ovčiu?

Pečiarka ovčia (Agaricus arvensis). (Volajú ju aj šampiňónom voňavým.) Je jednou z najchutnejších pečiarok vôbec.

Rastie od leta až do neskorej jesene na poliach, pasienkoch, v záhradách i krovinách, veľmi často v smrečinách, vždy však vo vyhriatych a teplých kútoch a na hlbokom humuse, no iba po výdatných dažďoch. Rastie vždy vo veľkom množstve jedna vedľa druhej.

Klobúk pečiarky ovčej môže dosiahnuť až 25 cm v priemere, v mladosti je kužeľovitý, na okraji často s pozdĺžnymi plytkými brázdičkami. V dospelosti má klobúk klenuto rozložený, biely, na temene skoro vždy jemne žltkastý, hladký a bez šupín. V mladosti po otlačení rýchlo žltne.

Hlúbik býva dačo vyšší ako priemer klobúka, je 1—2 cm hrubý, valcovitý a naspodku zakončený guľatou, dakedy aj plochou „hľuzou". Hlúbik je tuhý a po zlomení sa začne na vzduchu sfarbovať do žltozelena. Prsteň je široký, visutý, lesklý a často sa od hlúbika odtrhne.

Lupene sú na rozdiel skoro od všetkých druhov pečiarok dlho biele, potom sivasté, iba dakedy aj trochu ružovkasté. Na konci dospievania plodnice náhle sčervenejú (od výtrusov).

Dužina pečiarky ovčej je vždy biela a silne vonia.

Na strednom Slovensku si hubári túto výbornú pečiarku všímajú len zriedka, mýlia ich jej dlhé biele lupene, spomínaný výrazný prsteň . . .

9. Podvojnú, dvojstrannú, bilaterálnu kompozíciu majú tie jazykové prejavy, pri ktorých základným výstavbovým a kompozičným postupom je porovnávanie, konfrontácia javov. Sústavné (nie náhodné a pre kompozíciu zanedbateľné) porovnávanie javov (osôb, predmetov, udalostí, znakov, pracovných postupov, výrobných metód, názorov, teórií atď.) nevyhnutne vyžaduje neustále stavať v kompozícii javy proti sebe, konfrontovať ich základné i vedľajšie znaky a tým sa obsahová i formálna stránka celého jazykového prejavu člení na dvoje.

10. Dvojstupňovú alebo viacstupňovú (viacúrovňovú), nie dvojstrannú kompozičnú schému (model) majú tie jazykové prejavy, ktoré oddeľujú napr. všeobecnú (teoretickú) časť od materiálovej (alebo praktickej), príp. od jednotlivých experimentov (príkladov, napr. v matematickej, fyzikálnej, chemickej atď. príručke).

Viacstupňovú (etapovitú, reťazovú, reťazovitú ap.) kompozičnú štruktúru (osnovu, kostru) môžu mať také jazykové prejavy, pri ktorých na všeobecnú (východiskovú) časť nadväzuje rad, reťaz rovnorodých (relatívne samostatných) jednotiek (javov, druhov zvierat, rastlín, chorôb) ap. Napr. v monografii o nákazlivých chorobách po všeobecnej časti, resp. aj po historickom prehľade vývinu teórií o nákazlivých chorobách nasledujú syste-

maticky a opäť podľa určitého klasifikačného princípu zgrupované nákazlivé choroby orgánov ľudského tela, zvierat atď.

Príklad: V článku *Muštové odrody viniča* sa po všeobecnej úvodnej časti (o odrodách viniča, o klimatických podmienkach pestovania, o údajoch o teplote vzduchu, rýchlosti rastu, o charakteristike vegetačného obdobia, o zrážkach, pôdnych podmienkach) uvádzajú jednotlivé odrody viniča a ich nároky na podmienky pestovania:

Muštové odrody viniča.

Voľba správnej odrody na pestovanie v jednotlivých oblastiach patrí medzi dôležité opatrenia pred vysádzaním viniča. Pri voľbe odrody treba brať do úvahy požiadavky odrôd na stanovište, porovnať ich so stanovištnými možnosťami svojej záhrady a potom sa rozhodnúť pre vhodnú odrodu.

Jedným z hlavných činiteľov, ktoré určujú možnosti pestovania viniča, sú klimatické podmienky. Veľké nároky má najmä na svetlo, lebo neznáša zatienenie.

Na základe týchto požiadaviek treba upozorniť na nároky jednotlivých odrôd:

Rizling rýnsky — dozrieva neskoro, preto je vhodný len do našich najteplejších a najlepších polôh, kde neprichádzajú skoré jesenné mrazy. Dobre odoláva zimným mrazom, pučí neskôr, na pôdu je menej náročný, dobre rastie i v kamenistých pôdach. Je menej náchylný na choroby.

Tramín červený — je vhodný do našich najlepších polôh, resp. i okrajových, kde iné špičkové vína nie sú vhodné. Vyžaduje však hlbšie, úrodné pôdy s dostatočnou zásobou živín a vlahy. Dozrieva skoršie, dobre odoláva zimným mrazom i jarným mrazíkom. Je menej náchylný na choroby.

Burgundské biele — vyžaduje hlbšiu a vlhšiu pôdu, dobre vzdoruje zimným mrazom, skoro pučí, preto ho častejšie poškodzujú jarné mrazy. Doba dozrievania je ako pri tramíne červenom. Vo vlhších polohách a rokoch je náchylný na hnitie hrozna.

Sauvignon — je odroda vhodná len do našich najteplejších oblastí a polôh, je menej odolná voči zimným mrazom, vyžaduje úrodnú pôdu. Dozrieva pomerne neskoro, je menej náchylná na hubovité choroby.

Atď.

* * *

Uviedli sme iba málo ukážok na daktoré typické výstavbové postupy a charakterizovali sme základné kompozičné modely, typy. Nemohli sme postupovať hlbšie, ani rozvádzať problematiku kompozície ďalej. Naznačili sme azda dostatočne, že tvorivosť autora prejavu je nevyhnutná, hoci v oblasti kompozície prejavu platia zložité zákonitosti vzťahu obsahu a formy, zákonitosti súvisu obsahu, významu a formálneho stvárnenia, formálnych postupov a výslednej (definitívnej) podoby jazykového prejavu ako celku. Osobitne chceme venovať pozornosť problematike tzv. horizontálneho členenia jazykového prejavu (kapitola, odsek, bod, paragraf atď.).

Mohla by vzniknúť aj pochybnosť, či takto stavaná problematika kompozície jazykových prejavov patrí do oblasti jazykovednej štylistiky. V na-

šom príspevku sme sa pokúsili ukázať, že kompozíciu jazykových prejavov najrozličnejších štylistických typov môže zodpovedne a systematicky riešiť iba ligvoštylistika. Zužovanie problematiky kompozície jazykových prejavov iba na umelecké jazykové prejavy (tak sa to doteraz najčastejšie robieva) neprospieva ani riešeniu kompozície umeleckých diel. Išlo nám teda okrem klasifikácie kompozičných typov jazykových prejavov aj o to, aby sme ukázali, že pri skúmaní problematiky kompozície jazykových prejavov treba vychádzať zo širšej, no z jednotnej bázy.

Nevyhnutné je, aby jazykovedná štylistika spolupracovala pritom s teóriou textov, s teóriou komunikácií i s teóriou literatúry. Ak sme sa pokúsili klasifikovať základné (vyhranenejšie) typy a modely kompozície jazykových prejavov, nepokladáme tým prácu na zložitej problematike kompozície za skončenú. Bude potrebné v nej pokračovať.

Bibliografia

BENSE, M.: Theorie der Texte. 1. vyd. Köln a. Rhein, 1962, s. 5 n.
FINDRA, J.: Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 25—150.
HAUSENBLAS, K.: Základní okruhy stylistické problematiky. (K systematice ve stylistice). In: Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. 1. vyd. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 287—293.

Ján Oravec

ČIARKA VO VIACNÁSOBNÝCH ČLENOCH SO ZLUČOVACÍMI SPOJKAMI *aj, i, ani, alebo, či*

Písanie čiarky medzi členmi priraďovacieho skladu (koordinatívnej syntagmy) sa v Pravidlách slovenského pravopisu (1971) kodifikuje dvojako, so zreteľom na to, či ide o priraďovanie viet, alebo o priraďovanie členov nevetných viacnásobných výrazov. Pri priraďovaní viet sa žiada písať čiarku vždy okrem priraďovacích súvetí so základnou zlučovacou spojkou *a* (op. cit. § 170, ods. 1). Pri priraďovaní členov v nevetných viacnásobných výrazoch sa čiarka obmedzuje viacej. Podľa Pravidiel (op. cit. § 169, ods. 1) čiarkou oddeľujeme rovnorodé, priradené výrazy, ak medzi nimi nie je zlučovacia spojka *a, i, aj, ani, alebo.*

Nebudeme skúmať všetky dôvody, prečo je písanie čiarky vo viacnásobnom člene viac obmedzené. Možno je to odraz všeobecnejšej tendencie po obmedzovaní čiarok; zastávame túto tendenciu, ale predstavujeme si jej realizovanie v širšom rozsahu, približne ako v angličtine alebo vo francúz-

štine, kde sa nepíše čiarka ani pred podraďovacími spojkami. Kým platí terajšia interpunkčná sústava, nepokladáme za vhodné nijaké čiastkové úpravy, nazdávame sa však, že daktoré jej miesta potrebujú podrobnejšie vysvetlenie, aby mohli dobre slúžiť praxi. A o to sa pousilujeme pri zlučovacích spojkách *aj, i, ani; alebo, či.* Spojku *či* pridávame k tomuto súboru, hoci nie je v Pravidlách, lebo aj tá má zlučovací význam, synonymný so zlučovacím významom spojky *alebo.* Podrobne ho opísal J. Ružička (1956) a Morfológia slovenského jazyka (1966). Pri dnešnej pravopisnej sústave je dvojaké písanie čiarky odôvodnené, lebo štruktúrny rozdiel medzi základnou zlučovacou spojkou *a,* ktorá vyjadruje čisté zlučovanie, a spojkami *aj, i, ani; alebo, či,* ktoré majú zlučovací význam zmiešaný s inými odtienkami, tkvie v samom jazyku a pri spájaní viet vystupuje viac do popredia. Najzreteľnejší je tento rozdiel pri spojkách *alebo* a *či,* ktoré vyjadrujú zlučovanie iba druhotne, lebo ich prvotný význam je vylučovací, t. j. protikladný so zlučovacím. Spojky *aj, i, ani* sa od spojky *a* zas odlišujú stupňovacím odtienkom, preto sa v našich starších gramatikách zaraďovali medzi stupňovacie spojky. Aj dnešné podrobnejšie gramatiky a špeciálne štúdie stupňovací odtienok pri nich konštatujú. Tento odtienok sa pri nich viacej zastiera v členskej funkcii pre stručnosť (významovú nerozvitosť) členov viacnásobného výrazu, ale nezoslabuje sa natoľko pri spájaní viet. Na odchodné písanie čiarky tu iste vplýva i formálna, najmä fonetická stránka viacnásobného člena a priraďovacieho súvetia, napr. možnosť — nemožnosť povedať celý viacnásobný výraz alebo priraďovacie súvetie jedným dychom, v rámci jedného zvukového taktu a pod. Napokon ostatné dôvody iste lepšie poznajú autori platnej kodifikácie. Nám ju prichodí len prijať a, pravda, konštatovať podľa dokladov, z ktorej stránky lepšie vyhovuje a ktorá jej časť zapríčiňuje ťažkosti.

Lepšie sa vžila časť o písaní čiarky v priraďovacom súvetí, lebo sa týka jedinej spojky. Tu môžu vznikať väčšie ťažkosti len v prechodných prípadoch, keď formálne splýva viacnásobný člen so súvetím, napr. v súvise s elipsou prísudkového slovesa.[1] Preto si všimneme aj túto otázku. Väčšie medzery sú pri písaní čiarky vo viacnásobnom člene. Tam sa žiada kodifikáciu doplniť alebo podrobnejšie rozpracovať. Terajšia stručná kodifikácia nie je napr. dosť presným návodom na písanie čiarky pri opakovaných spojkách *aj — aj, i — i, ani — ani, alebo — alebo, či — či,* prípadne pri dvojiciach, keď daktorý ich člen zastupuje synonymná spojka: *buď — alebo, či — alebo;* ďalej pri trojiciach spojok *aj — aj — aj, i — i — i, ani — ani — ani, alebo — alebo — alebo, či — či — či,* prípadne pri takých trojiciach, kde ostatný člen je pripojený „silnejším" alebo „zosilneným" spája-

[1] Na takéto prípady naráža najmä školská prax, ako upozornil R. Schnek v odpovedi na listy čitateľov časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole (1971).

cím výrazom, napr. pri konfiguráciách spojok *aj — aj — ako aj, aj — aj — bo (aj), aj — aj — ale aj* a pod.

Základné postavenie zdôrazňovacích priraďovacích spojok *aj, i, ani* je postavenie až pred tretím členom viacnásobného výrazu. Spojky *aj, i* sa tak používajú pri kladných výrazoch (členoch, vetách), spojka *ani* zasa pri záporných vetách. Pred tretí člen sa tieto spojky kladú preto, že miesto pred druhým členom je vyhradené neutrálnej zlučovacej spojke *a*, prípadne priradeniu prvých dvoch členov bez spojky. Teda spojky *aj, i, ani* majú svoje pravé miesto na konci aspoň trojčlenných viacnásobných výrazov. V nich signalizujú zakončenie viacnásobného výrazu. Na konci trojčlenných viacnásobných výrazov takú istú funkciu vykonávajú i spojky *alebo, či*. Tie okrem toho dodávajú ostatnému členu odtienok (náhodného) výberu. Preto v takejto pozícii sa pred spojkami *aj, i, ani; alebo, či* čiarka nepíše. Príklady:

A vytvárali veľké dielo ... otec, syn *aj* vnuk. (Bendová) — ... zaklopali na pozdrav slnku, zvieratám *i* všetkým dobrým ľuďom. (Romanovský) — Takto by to iste povedal chlapčaťu a chcel by vidieť jablčka, marhule *i* jazero. (Zelinová) — Počiatky nového spoločenského zriadenia súvisia s domácimi hospodárskymi, spoločenskými *i* politickými pomermi. (Dejiny Slovenska, SAV) — Ale ani u jedného nenašiel peňaženku, doklady *ani* cennosti. (Plávka) — No hneď zas pokračovala v nárek, ani čo by bol nárek otčenášom, modlitbou *alebo* ktoviečím. (Šikula) — Samodruhá žena nesmie vidieť isté predmety, ako vychádzajúce slnko, zapálené zory, veľký oheň *alebo* hada. (Slov. vlastiveda, 2) — Zákony a rozličné predpisy vydáva štát, cirkev *alebo* iná organizácia. (Jančo)

V dvojčlenných viacnásobných výrazoch spojky *aj, i, ani; alebo, či* v porovnaní so základnou zlučovacou spojkou *a* sa cítia dôraznejšie. Zlučovací význam však i tu ostáva pri spojkách *aj, i, ani* ako základný a pri spojkách *alebo, či* zreteľne zlučovací (hoci s odtienkom výberu, eventuality, približnosti), preto sa pred nimi spravidla čiarka nepíše, ak sa používajú nezdvojené. Príklady:

Takto rozmýšľali výborníci *aj* tí ostatní čo múdrejší. (Plávka) — Zákonný *aj* zmluvný majetkoprávny pomer manželov spravuje sa právom spoločnej vlasti manželov v čase sobáša. (Luby) — Si chlap, Oliver. Vieš udrieť *i* odpustiť. (Hečko) — Na svahu násypu *i* v priekope pod ním bolo narozhadzované všakového haraburdia. (Moric) — Po ťažkej robote je človek ustatý, ale z tváre *i* z rúk žiari pokoj, tichý a vážny. (Plávka) — Otcovi *ani* materi nepovedal slova. (Plávka) — [Kniha] nemala hlavy *ani* päty. (Urban) — Meno nepovedal a našich dramatických spisovateľov nepoznám. Keby to pästiarov *alebo* futbalistov. (Stodola) — Na vode sa ukáže kalná stopa, uprostred *alebo* pri brehu ... (Jašík) — Zíde mu na um až neskoro večer, že si zabudol u bratanca ruksak *alebo* palicu. (Šikula). Konzervy *alebo* prívarky zo suchých strukovín v lete neser-

vírujeme. (J. Buchtová) — Ostatné normy právneho poriadku odvodzujú svoju platnosť či existenciu od tejto základnej normy. (Luby)

Písanie čiarky pred spojkami *aj, i, ani, alebo, či* v takýchto pozíciách je neprimerané. Stretávame sa s ním len v staršej praxi, vo vydaniach spred päťdesiatich rokov. Príklady:

A ani nepúšťaly sa s ním do reči, najviac objednaly uňho opálku, *alebo* čo *iné*. (Kukučín 1910) — Na jej líci nebadať ani najmenšieho tieňu pokánia, *alebo* ľútosti. (Kukučín 1910)

Zlučovací význam, a tým i písanie bez čiarky tu podporujú daktoré gramatické a sémantické okolnosti, ktoré sa zhodujú s dôrazovým významom spojok *aj, i, ani,* prípadne oslabujú vylučovací význam spojok *alebo, či.* Patria medzi ne:

1. Hypotaktická forma prvého člena, napr. forma, ktorá zdôrazňuje prvý člen dvojčlenného výrazu predložkami *okrem, popri,* spojkami *tak ako,* takže takýto výraz vyzerá ako zakončenie trojčlenného viacnásobného výrazu, kde sú spojky *aj, i, ani, alebo, či* v základnom zlučovacom použití. Príklady:

. . . o oboch sa klebetilo — o predavačovi, že »*okrem* svojej obrába *aj* jednu cudziu záhradku«, a o kaplánovi to isté . . . (Hečko) — Vyskytuje sa u všetkých rás a *okrem* ľudí *aj* u zvierat. (Vnútorné choroby)

Poznámka. Spojkou prestávajú byť slovká *aj, i, ani,* keď sa vkladajú do viacnásobného člena, v ktorom má hypotaktickú formu druhý člen, t. j. člen, ktorý sa pripája k prvému predložkami *s, bez.* Tu sa slová *aj, i, ani* stávajú časticami. Čiarka sa pred nimi nepíše:

Oproti mne na druhej strane zaujal miesto nejaký úradník *i s* rodinou. (Čajak) — Kopnúc do stola, prevrátil ho *i s* trunkom a kališkami. (Plávka)

2. Vyjadrenie druhého člena neurčitým zámenom *čo, čokoľvek, hocičo, aký . . ., ktorý . . ., ako . . .,* a tým zdôraznenie odtienku výberu, variácie, ľubovoľnosti pri spojkách *aj, i, ani, alebo, či.* Príklady:

A z akéhosi nejasného povedomia *či čoho* sa smiali mladé vdovice a staré dievky, že i ony sa tak vydajú. (Tajovský) — I najsúkromnejší kút stával sa vtedy tribúnou ľudu *či čím.* (Krčméry) — Iste skladajú z auta dielce *alebo čo.* (Ďuríčková)

3. Ak viacnásobný výraz so spojkami *aj, i, ani, alebo, či* vstupuje ako celok do vyššieho viacnásobného výrazu:

Vo Viedni žijú *Česi aj Slováci, Juhoslovania aj Poliaci, Maďari aj Rumuni.* (tlač) — Vie napodobniť drozda, slávika, *sýkorku i pinku, hrdličku i holuba*

a naporad všetkých operencov. (Šikula) — Či to bola osada Baláže, *Buly alebo Mišúty,* Kalište, *Mistríky alebo Donovaly,* ... ťažko by bolo dnes zisťovať. (Ondrejov)

4. Stiahnuté prívlastky typu *slovenský* aj *ruský jazyk, slovenský* ani *ruský jazyk, slovenský* alebo *ruský jazyk,* ktoré nastupujú namiesto plných pomenovaní typu *slovenský jazyk* aj *ruský jazyk.*

5. Ak spojky *aj, i, ani* spájajú slová rôzneho alebo až opačného významu (obyčajne v ustálenom poradí), a utvárajú tak výraz všeobecnej platnosti, úplnosti, napr. *v šťastí aj nešťastí* (= za každých okolností), *vo dne i v noci* (= vždy), *vo dne ani v noci* (= nikdy), *jeden aj druhý* (všetci) a pod.

Tieto dvojčlenné výrazy figuratívnym spôsobom vyjadrujú to isté, čo jedným slovom vyjadrujú vymedzovacie zámená (ohybné i príslovkové): *každý, všetci, nikto, všetko, všade, vždy* ... Sú to už frazeologizované spojenia, preto sa v nich predložky často neopakujú pred druhým členom: *v šťastí aj (v) nešťastí, (ide) o bytie či (o) nebytie* (Oravec, 1961). Príklady:

Pripomínala im znášanlivosť *v šťastí aj nešťastí.* (Tajovský) — Svaly sa napínali ani v najtuhšom zápase, v ktorom ide o *bytie či nebytie.* (Plávka) — Podmienka náhodná zakladá sa na udalosti, ktorej *uskutočnenie či neuskutočnenie* nie je v moci oprávneného. (Luby). — Prichodili *zhora i zdola,* ženy aj chlapi s tvárami zlostnými aj zvedavými ... (Urban) — *Na nešťastie alebo na šťastie* nemám ani štipku talentu ... (tlač)

6. Aj zámenné frazeologizované spojenia sa píšu vždy bez čiarky pred spojkou *aj, i, ani, alebo, či: tu aj tam, ten aj ten, tu i tu, tu i tam, sem i tam, ten i onen, sem ani tam, tak alebo onak, taký alebo onaký, ten alebo iný, ten alebo onen, toto alebo hento, tam alebo tam, ten či onen.* Príklady:

Pozdĺž celého potoka rastú iba jelše a vŕby, vŕby a jelše, *tu i tam* lieska, *tu i tam* rakyta. (Šikula) — Ľudia chodili *sem i tam.* (Ďuríčková) — Len keď sa spýtala, čo je napísané *tam alebo tam,* povedal som. (Ďuríčková) — Možno naozaj by bolo lepšie skončiť, povedať *toto alebo hento* ma bolí, a basta. (Moric) — Všetko sa dá interpretovať *tak či onak.* (Devečková)

7. Pred spojkami *i, alebo, či* sa nekladie čiarka ešte v týchto prípadoch:

Pred spojkou *i,* keď má význam základnej zlučovacej spojky *a.* Tak ju používajú spisovatelia zo severnej polovice stredného Slovenska:

Dávať *i* ešte prosiť je mnoho. (príslovie)

Pred spojkami *alebo, či* sa nepíše čiarka, keď vyjadrujú totožnosť:

Podľa toho rozoznávame psychológiu teoretickú a psychológiu *praktickú alebo použitú*. (odb. tlač)

Poznámka. Význam totožnosti najzreteľnejšie vyjadruje spojka *čiže*. Ani pred ňou sa čiarka nepíše, keď spája iba členy viacnásobného výrazu: *export* čiže *vývoz*.

Ako vidieť z príkladov, pred jednotlivými zlučovacími spojkami *aj, i, ani, alebo, či* sa čiarka spravidla nepíše. Aj z tohto pravidla však treba urobiť výnimku v takých prípadoch, keď ju robíme aj pri základnej zlučovacej spojke *a*, t. j. v pričleňovaní. Pričleňovanie ako príznakový spôsob zlučovania, dodatočného pripájania ostatného člena viacnásobného výrazu sa v hovorenej reči vyjadruje prestávkou a v písanej čiarkou, prípadne pomlčkou. Pričleneným členom sa rad predchádzajúcich členov (alebo i jediný člen) dodatočne dopĺňa, komentuje, významovo obmieňa, prekvapujúco mení, ba i popiera. Preto spojky *aj, i, ani, alebo, či* nadobúdajú v tejto pozícii nové významové odtienky, napr. stupňovacie, vysvetľovacie, dôsledkové, rektifikačné a i., ktoré by sa explicitne dali vyjadriť zloženými spájacími výrazmi: *ba aj (i, ani), dokonca aj, ako aj, ale aj, nadto aj, tak aj, hoc(i) aj, čo aj, a to aj, ani len, alebo (či) aspoň, alebo aj* a pod.:

Zahral Argovi uspávanku a Argos, *aj* opatrný, stooký Argos zaspal. (Bednár) — Iné, *aj* čisto osobné práva ... môžu mať aj právnické osoby. (Luby) — Prezreli komoru, prezreli sýpku, stodolu, nazreli do chlievov, *i* do stajne. (Horák) — A ako Jano, *aj* Jerguš zašiel sa do potoka umyť v studenej vode. (Ondrejov) — Najlacnejšie, *i* najskorej dáva toto povolanie skyvu chleba. (Tajovský) — Kútiky úst sa mu nikdy, *ani* pri úsmeve nedvíhali nahor ... (Devečková)

Často tu bývajú spojky *aj, i, ani, alebo, či* nahradené zložitými spájacími výrazmi:

Keby bol nakmásal druzgavca, černidla, *hoci aj* prasličky ... (Šikula) — Spieval nie sám, *ani vari nie* sebe, ale čomusi, čo z neho vypadlo. (Chrobák) — ... a iné takému Červeňovi, Joskovi, *alebo i* jemu, hoci je dobrý žiak. (Rázus) — Ona, notárka, *či už* teraz učiteľka, je o štrnásť rokov staršia ... (Tajovský) — Boli sme vtedy štyria — *a či* piati? (Chrobák) — Ako ktorú chytili, tak ju pchali do seba: jednu za nohu, druhú za hlavu, *alebo i* cez pás. (Romanovský) — Preto je s touto hlavnou vecou v trvalejšom účelovom spojení, *alebo dokonca* v pevnom trvalom spojení. (Luby)

Použitie spojok *aj, i* a ostatných v pričlenení sa dá poznať i podľa toho, že člen nimi uvedený môže byť od predchádzajúceho člena vzdialený, oddelený inými vetnými členmi. Porušuje sa tým slovosledové primkýnanie ako základný formálny (gramatický) princíp koordinatívnej syntagmy, preto takéto prípady stoja na prechode medzi viacnásobným členom a priraďovacím súvetím s elipsou prísudkového slovesa v druhej vete. Syntak-

tickou podstatou sú to súvetia. Tak či tak pred druhým členom sa tu musí písať čiarka:

Jabloň horí dobre, *aj čerešňa.* (Jašík) — *Oheň* ho nezaujíma, *ani trma-vrma* vôkol behajúcich ľudí. (Kukučín) — *A včera* že Bufko nebol pre angínu na vyučovaní, *ani pred včerom* . . . (Ďuríčková) — Boriška je slečna. *Do stajne* nechodí, *ani na pole.* (Horák)

Čiarku treba písať pred spojkami *aj, i* a ďalšími aj vtedy, keď sa každý člen viacnásobného výrazu osobitne zdôrazňuje iným spôsobom, napr. opakovaním častíc:

Umelecké dielo nemá *len* formu, *alebo len* obsah, ale má obe zložky. (Brtáň)

Prípady s pričlenením sa dotýkajú hranice medzi viacnásobným výrazom a vetou, ale ešte stále patria do rámca viacnásobného výrazu, hoci sa v nich pred spojkami *aj, i, ani, alebo, či* píše čiarka.

Do rámca viacnásobného výrazu patria i prirovnania. No tie sa (bez ohľadu na dĺžku) zaraďujú medzi normálne viacnásobné vetné členy, a to aj vynechávaním čiarky pred spojkami *aj, i, ani, alebo, či:*

[Nenávisť] v tej trme-vrme účinkovala na Štefana Ilčíka ako dážď na suchú zem *alebo* slnečný lúč na uzimeného človeka. (Urban)

Oproti tomu vynechanie (elipsa) prísudkového slovesa alebo iného dôležitého vetného člena v druhej alebo ďalšej priradenej vete nič nemení na syntaktickom ráze súvetia. I keby jeho členy boli priam jednoslovné, čiarka sa medzi nimi pred spojkami *aj, i, ani, alebo, či* píše:

Mávala nechty na červeno nalakované, *aj* pery nafarbené. (Horák) — A vás jedenásť dnes nepracuje? — Nielen my, *ani* živá duša. (Žáry) — Je to pravda, *alebo* nie? (Zúbek) — Nemohol sa na robotníkov dívať, že by sa nebol púšťal do práce, ktorú vládal, *alebo* nie. (Tajovský)

Iný prechod predstavujú miešané viacnásobné výrazy, keď sa ako jeden člen zaraďuje do viacnásobného výrazu celá veta. Aj vtedy pred spojky *aj, i* a ďalšie patrí čiarka, lebo uvádza vetu:

V zlosti schytil by si najradšej tiesk, vidly, *či* čo máš práve po ruke a šmaril za tým. (Chrobák) — Má aj akúsi hodnosť alebo funkciu, *či* ako sa to volá. (Zúbek) — I nedávno s tou Cimfrlínou, *či* ako ju volajú. (Jesenský)

Ako vetné hodnotíme spojky *aj, i, ani, alebo,* či aj vtedy, keď spájajú jednočlenné vety, napr. infinitívne:

Vykríknuť, *alebo* sa obyčajne a nehrdinsky rozbehnúť? (tlač)

Tu treba robiť výnimku len pri stiahnutých konštrukciách, napr. keď k jednému modálnemu výrazu (slovesu, modálnej príslovke) alebo inému slovesu patria dva i viac plnovýznamových neurčitkov:

Len kedy-tedy sa pohol, keď bolo treba *priložiť* na oheň *alebo pomiešať* variace sa zemiaky. (Čajak) — Od neho sa ako chlapča priúčal *pásť i zavracať* statok. (Skalka)

Ďalšiu výnimku treba hádam urobiť v súvetiach so synonymnými alebo s antonymnými slovesami, ktoré takýmto opisným spôsobom vyjadrujú jeden vyšší dejový celok:

Hviezdoslav *spieval i ospevoval, básnil aj ideologizoval,* šiel za *náladou i myšlienkou,* za *lahodným i strmým.* (A. Matuška) — Liptovskí páni *žijú i umierajú* s Korvínom. (Kalinčiak) — Ale na tabuľku ešte dobre nevidím, — *pochválilo i požalovalo sa* dievčatko. (Jančová)

Ako dodatok k spojkám *alebo, či* treba pripomenúť, že čiarka sa píše pred nimi v ich základnom, vylučovacom význame, aj keď majú platnosť členských spojok:

Nadišli rozhodujúce chvíle. *Teraz, alebo nikdy!* (Urban) — *Ja, alebo Ťapákovci.* (Timrava) — Dievčatá ju oblietali ako osy: *Ty, alebo my.* (Žáry) — Tu je všetko vaše — *jasene, alebo desiatku!* (Kukučín) — Ide o víťazstvo: *vzbúrená háveď, alebo on* — Drago. (Žáry)
Sám som zvedavý — *ja, či oni?* (Rázus) — *Ja* rozkazujem, *či vy?* (Tajovský) — A aký je tam svet: *horší, či lepší,* há? (Gabaj) — Nevie, čo si počať: syna *ratovať, či sa nútiť do hnevu?* (Kukučín) — *Na dni, či na noci* si porátaš? (Tajovský)

Písanie bez čiarky je tu proti zmyslu spojky a celej konštrukcie:

Otázky pre neho ešte nejestvujú, iba jediná: žiť či nežiť! (Tanská)

Viacnásobné výrazy s jednou zlučovacou spojkou *aj, i, ani, alebo, či* tvoria jednotnú problematiku. Odlišujú sa od nich viacnásobné výrazy s dvojitými a trojitými spojkami *aj — aj, aj — aj — aj.* Tie si všimneme v osobitnom článku.

Bibliografia

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Vydavateľstvo SAV 1966, s. 676—742. (Autorom kapitoly o spojkách je J. Ružička.)
ORAVEC, J.: Opakovanie predložiek. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 151—160.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
RUŽIČKA, J.: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 153—178.
Z listov našich čitateľov. Odpoveď [R. Schnek]. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971, s. 57—58.

Juraj Paňko

NIEKTORÉ NEOSOBNÉ TYPY VETNÉHO ZÁKLADU

V tomto príspevku podávame prehľad a opis niektorých slovesných (verbálnych) a sponovomenných (slovesnomenných, verbonominálnych) neosobných modifikovaných konštrukcií[1], vyskytujúcich sa v spisovnej slovenčine. Gramatické (predikatívne) jadro slovesných konštrukcií je dvojelementové alebo trojelementové a slovesnomenných je trojelementové alebo štvorelementové. Štruktúry jednotlivých vetných typov prepisujeme do vetnej schémy a formalizujeme do vetného vzorca.[2]

Podľa gramatického jadra rozoznávame: I. neosobné slovesné modifikované konštrukcie a II. neosobné sponovomenné modifikované konštrukcie.

I. Neosobné slovesné modifikované konštrukcie

Sem zaraďujeme konštrukcie s neosobným dvojelementovým a trojelementovým slovesným vetným základom, ktoré

1. a) sú transformami[3] dvojčlenných konštrukcií, porov.: *Jano chce spať.* → *Janovi sa chce spať.* — *Nechcel odísť.* → *Nechcelo sa mu odísť;*

b) sú transformami dvojčlenných nemodifikovaných konštrukcií, porov.: *Vystrel som sa na dosku.* → *Prichodí sa mi vystrieť na dosku.* — *Predstieral spánok.* → *Prichodilo mu predstierať spánok;*

---

[1] Rozšírenie jadrovej konštrukcie o každý ďalší element v štruktúre gramatického (predikatívneho) jadra nazývame modifikovanou konštrukciou.

[2] Použitá symbolika: VF — osobné sloveso, mod — modálny, fáz — fázový, imps — impersonálny (neosobný), reflex — reflexívny (zvratný), cop — sponový, Inf — infinitív, Pred — predikatív (vetná príslovka), pred — predikatívny (komponent), N_i — substantívum (v širokom zmysle) v inštrumentáli, N_d^2 — subjektový datív.

[3] Pod transformáciou rozumieme operáciu, ktorou sa dvojčlenná konštrukcia prevádza na jednočlennú (resp. aktívna konštrukcia na pasívnu: dvojčlenná na dvojčlennú).

2. sú modifikovanými jednočlennými konštrukciami bez obligátneho komponentu: *Svitá.* → *Začalo svitať.* — *Ochladzuje sa.* → *Začalo sa ochladzovať;*

3. sú transformami dvojčlenných konštrukcií, ktoré sú rozšírené o dva elementy (modálny a fázový): *Chcem prestať fajčiť.* → *Chce sa mi prestať fajčiť.* — *Nechcel som začínať piť pivo.* → *Nechcelo sa mi začínať piť pivo.*

Najčastejšie slovesné neosobné konštrukcie sú modifikovanými transformami dvojčlenných konštrukcií *(chce sa mi spať).* Avšak existujú konštrukcie, vyjadrujúce prírodné stavy, ktoré nie sú transformami dvojčlenných konštrukcií, ale sú modifikátmi jednočlenných jadrových konštrukcií.[4]

Typ *Nechcelo sa nám odísť.*

Vetná schéma: Zvratné neosobné modálne pomocné sloveso + datív + infinitív.

Vetný vzorec: $VF_{mod\ reflx\ imps} + N^2{}_d + Inf$

Konštrukcie typu *Nechcelo sa nám odísť* s neosobnými zvratnými tvarmi slovesa *(chce sa — nechce sa)* sú transformami dvojčlenných viet s nezvratnými slovesami *(chcieť — nechcieť): Nechceli sme odísť.*

Okrem modálneho pomocného slovesa (ďalej MPS) *chce sa (nechce sa), chcelo sa (nechcelo sa)* v slovenčine môže sa infinitív spájať v štruktúre modálno-infinitívneho (MPS + infinitív) vetného základu aj s týmito MPS: *nesmie sa (nesmelo sa), smie sa (smelo sa); môže sa (nemôže sa), mohlo sa (nemohlo sa).*

Príklady: *Chcelo sa* mi *kričať, volať* o pomoc. *Chcelo sa* mi *otvoriť* raketu a *vyskočiť.* (Lenčo) — Či *by sa* ti *nechcelo ísť* so mnou? (Hronský) — . . . *zachcelo sa* mu *vytrhnúť* jej kabelku, *vybrať* z nej papier a celý ho *prečiarknuť,* ešte sme spolu, *chcelo sa* mu *kričať,* ešte sme tu, kam vlastne pôjdeme? (Lenčo)

Neosobné MPS *muselo sa (nemuselo sa)* + infinitív sa vyskytuje bez subjektového datívu:

Muselo sa čakať, pokým súmrak pozapĺňa celú izbu. (Hronský) — *Muselo sa ísť* na jarmok. (úzus)

K tomuto typu zaraďujeme aj konštrukcie s obligátnym datívom, ktoré sú jednočlennými transformami dvojčlenných konštrukcií. MPS sú tu vždy neosobné: *patrí sa, pošťastí sa (pošťastilo sa), prichodí, prišlo, prináleží sa,*

[4] Jadrové konštrukcie sú také, ktoré nie sú derivované od iných konštrukcií. Porov. o tom napr. R. Zimek (1968).

sluší sa, svedčí sa, žiada sa (žiadalo sa, zažiadalo sa) a pod. (Ružička, 1959, s. 93).

Príklady: Navzdory veľkému a premyslenému úsiliu *sa* nám *nepodarilo zlikvidovať* planetu X. (Lenčo) — Plynuli dni, mesiace a desaťročia a mužovi *sa nepodarilo vytesať* ani jediný tvar. (tenže) — *Žiadalo sa* mu znovu *zadívať* do máp, ktoré predtým odložil . . . (tenže) — *Pošťastí sa* mu *napraviť* urobenú chybu. (Škultéty)

V slovenčine sa môžu MPS posledného typu usúvzťažňovať s obsahovými príslovkami (modálnymi predikatívami) *treba (netreba), hodno (nehodno), načim.* Porov.: *Patrilo by sa mu pomôcť. = Bolo by mu treba pomôcť. — Patrí sa mu pomôcť. = Treba mu pomôcť. — Starcom sa už nesvedčí súdiť. = Starcom sa už netreba (nehodno) súdiť.*

Popri jednočlennej konštrukcii sa v spisovnej slovenčine používa aj konštrukcia dvojčlenná, porov.: *Prichodí mi veľa pracovať. (= Treba mi veľa pracovať.) = Musím veľa pracovať.*

Typ *Začalo sa zvečerievať.*

Vetná schéma: Fázové pomocné sloveso + infinitív neosobného slovesa.
Vetný vzorec: $VF_{faz} + Inf_{imps\ (reflx)}$

V slovenčine sa infinitív neosobného plnovýznamového slovesa vyjadrujúceho prírodné deje atmosferickej situácie spája s určitým tvarom (v 3. os. jedn. č. prítomného a budúceho času alebo stredného rodu minulého času) fázového pomocného slovesa (ďalej FPS). FPS označujú v prevládajúcej miere začiatočnú fázu deja. Napr.: *Začína (začalo) sa blýskať, brieždiť, mračiť, ochladzovať, otepľovať, stmievať, šeriť, vyjasňovať, zmrkávať, zvečerievať;* nereflexívne konštrukcie: *Začína (začalo) hrmieť, mrznúť, poprchávať, priťahovať, pršať, snežiť, svitať.* Zriedkavejšie sa vyskytujú konštrukcie, v ktorých FPS označujú konečnú fázu deja: *Prestalo (prestáva) sa blýskať, duť (podúvať), fúkať (pofukovať), hrmieť, poprchávať, pršať, snežiť.*

Ďalej sú konštrukcie s určitým tvarom FPS a infinitívom neosobných slovies vyjadrujúcich rozličné telesné alebo duševné stavy živých bytostí. Pritom však jadro vety vyžaduje ďalší komponent (akuzatív): *Začalo (začína) ho dráždiť, dusiť, mraziť, nadúvať, napínať, oziabať, páliť, smädiť, škrtiť.*

Typ *Nechce sa mi začínať fajčiť.*

Vetná schéma: Zvratné neosobné MPS + datív + infinitív FPS + infinitív.
Vetný vzorec: Zvratné neosobné MPS + datív + infinitív FPS + infinitív.
$VF_{mod\ reflx\ imps} + N^2{}_d + Inf_{faz} + Inf$

Uvedená konštrukcia je transformom derivovaného, lineárne najviac rozšíreného vetného typu dvojčlennej vety *(Nechcem začínať fajčiť).* Máme tu teda trojelementový slovesný vetný základ. Táto konštrukcia sa charakterizuje tým, že prvý element vetného základu (resp. predikát dvojčlennej vety) je vždy MPS, druhý — FPS v infinitíve s pripojeným infinitívom plnovýznamového slovesa.

Výskyt tejto konštrukcie je nepatrný. Realizuje sa hlavne vtedy, ak pri modálno-infinitívnom vetnom základe (resp. predikáte dvojčlennej vety) chceme naznačiť začiatočnú fázu, priebeh deja alebo konečnú fázu vysloveného deja, napr.: *Nechce sa mi čítať.* → *Nechce sa mi začínať čítať.* — *Chcem pracovať.* → *Chce sa mi pracovať.* → *Chce sa mi začať pracovať.*

II. *Neosobné sponovomenné modifikované konštrukcie*

K neosobným sponovomenným modifikovaným konštrukciám zaraďujeme také, ktoré

1. sú transformami dvojčlennej vety derivovaného vetného typu: *Bol hercom.* → *Chcel byť hercom.* → *Chcelo sa mu byť hercom.* — *Bol lekárom.* → *Mal byť lekárom.* → *Bolo mu treba byť lekárom.* — *Prestal fajčiť.* → *Mal prestať fajčiť.* → *Bolo mu treba prestať fajčiť;*

2. sú modifikátmi základného derivovaného vetného typu jednočlennej vety: *Bolo (mu) chladno.* → *Začalo (mu) byť chladno.*

Typ *Chcelo sa mu byť hercom.*

Vetná schéma: Zvratné neosobné MPS + datív + infinitív sponového slovesa + inštrumentál.

Vetný vzorec: $VF_{\text{mod reflx imps}} + N^2{}_d + Inf_{cop} + N_{i\ pred}$

Táto konštrukcia je transformom dvojčlennej vety *Chcel byť hercom.* V gramatickom jadre vetného základu je na prvom mieste MPS *chcieť (nechcieť)* a po ňom nasleduje subjektový datív v spojení s infinitívom sponového slovesa *byť* a predikatívnym substantívnym (v širokom zmysle) výrazom v inštrumentáli. Takýmto inštrumentálom sa vyjadruje profesia, povolanie, poradie alebo vlastnosť osoby, na ktoré odkazuje osobné zámeno (resp. podstatné meno) v subjektovom datíve.

Napr.: *Chce (nechce sa, chcelo sa, nechcelo sa) sa mu byť astrológom, futbalistom, hokejistom, generálom, lekárom, maliarom, murárom, sochárom, šoférom, tesárom, učiteľom, veliteľom; prvým; takým; šťastným.*

Pri MPS *môcť* sa môže vyskytovať predikatívny komponent akostného adverbia (v stupňovateľných tvaroch): *Mohlo jej byť lepšie (najlepšie).*

Typ *Začalo byť chladno.*

Vetná schéma: Určitý tvar FPS + infinitív sponového slovesa + neosobný predikatív (vetná príslovka).
Vetný vzorec: $VF_{faz} + Inf_{cop} + Pred_{imps}$

Uvedený vetný typ je modifikátom sponovomennej konštrukcie, porov.: *Začalo byť chladno.* ← *Bolo chladno.* Je to osobitný typ konštrukcie, v ktorej namiesto infinitívu neosobného plnovýznamového slovesa je pri FPS „spojenie slovesa *byť* s vetnou príslovkou, ktorá ináč býva aj sama o sebe základom jednočlenných viet" (Ružička, 1956, s. 91), porov.: *Začalo byť chladno. — Začalo sa ochladzovať. — Začalo byť temno. — Začalo sa stmievať.* Sú to konštrukcie vyjadrujúce prírodné stavy. Fakultatívne sa môžu spájať s príslovkovým určením miesta alebo času: *Vonku (odvčera) začalo byť daždivo, dusno, hmlisto, horúco, chladno, chmúrno, jasno, mokro, oblačno, slnečno, sparno, sychravo, sucho, temno, teplo, vlhko.*

Tá istá konštrukcia rozšírená o subjektový datív vyjadruje psychické (resp. fyzické) stavy živých bytostí. Napr.: *Začalo mu byť clivo, dusno, horúco, chladno, lahodno, ľúto, mdlo, nevoľno, otupno, smutno, teplo, trpko, veselo. — Začalo jej byť nevoľno.* (Vansová)

Typ *Bolo mu treba byť lekárom.*

Vetná schéma: Určitý tvar sponového slovesa + datív + neosobný modálny predikatív + infinitív sponového slovesa + inštrumetál.
Vetný vzorec: $VF_{cop} + N^{2}_{d} + Pred_{mod\ imps} + Inf_{cop} + N_{i\ pred}$

Gramatické jadro tejto konštrukcie je štvorelementové, teda je lineárne najviac rozšírené.

Tento modifikovaný vetný typ sa charakterizuje tým, že po finitnom sponovom slovese nasleduje subjektový datív + neosobný modálny predikatív + sponové sloveso v infinitíve (resp. polosponové sloveso *stať sa*) + substantívny (v širokom zmysle) výraz v inštrumentáli. Podobne ako v konštrukcii *Chcelo sa mu byť hercom,* aj v tomto spojení sa koncovým predikatívnym inštrumentálom najčastejšie vyjadruje profesia subjektového datívu.

Napr.: *Bolo mu treba byť (stať sa) aranžérom, architektom, básnikom, futbalistom, hokejistom, holičom, horolezcom, maliarom, remeselníkom, sklenárom, slovenčinárom, traktoristom, ubytovateľom, veterinárom, záhradníkom; spravodlivým; prvým; takým.*

Ak je konštrukcia tohto typu vyjadrená v prítomnom čase, nie je sponové sloveso *byť* vo finitnom tvare explicitne vyjadrené (∅ *Treba mu byť*

záhradníkom). V konštrukcii vyjadrenej v minulom a budúcom čase je sponové sloveso *byť* vo finítnom tvare explicitne vyjadrené: *Bolo (bude) mu treba byť záhradníkom.*

Typ *Bolo mu treba prestať fajčiť.*

Vetná schéma: Určitý tvar sponového slovesa + datív + neosobný modálny predikatív + infinitív FPS + infinitív

Vetný vzorec: $VF_{cop} + N^2{}_d + Pred_{mod\ imps} + Inf_{faz} + Inf$

Táto konštrukcia je transformom derivovanej dvojčlennej vety typu *Mal prestať fajčiť.* → *Bolo mu treba prestať fajčiť.* — *Mal prestať spievať.* → *Bolo mu treba prestať spievať.* Je to posledná modifikovaná konštrukcia jednočlennej vety. Jej verbonominálne gramatické jadro je štvorelementové, teda je horizontálne najviac rozšírené.

V spisovnej slovenčine majú svoje miesto konštrukcie, v ktorých infinitív FPS označuje začiatočnú alebo konečnú fázu deja (zriedkavejšie priebeh deja).

Napr. *Bolo mu treba* začať *administrovať, agitovať, brzdiť, bojovať, dupkať, rokovať, rýľovať, strieľať, tlieskať, útočiť* a pod.

Bolo mu treba prestať *achkať, bedákať, fajčiť, frflať, lajdáčiť, piť, spievať, urážať* atď.

Tento typ konštrukcie sa realizuje vo všetkých troch časoch (prítomnom, minulom a budúcom): ∅ *Treba mu prestať fajčiť.* — *Bolo (bude) mu treba prestať fajčiť.*

Konštrukcia *Bolo mu treba začať pracovať* je v slovenčine málo frekventovaná; pritom je plne systémová.

Záver. V tomto príspevku sme čiastočne ukázali, ako sa jadrové (nederivované) konštrukcie horizontálne rozširujú na derivované a pritom sa transformujú z dvojčlenných na jednočlenné alebo sú iba ich modifikátmi. Ďalej sme určili repertoár niektorých neosobných modifikovaných štruktúr, v gramatickom jadre ktorých sú 2—4 elementy.

Bibliografia

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.

ZIMEK, R.: Větné typy v současné ruštině z hlediska transformační gramatiky. Otázky slovanské syntaxe II. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophica. 133. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 229—242.

Marta Marsinová

SLOVESNÉ EKVIVALENTY K SLOVNÝM SPOJENIAM SO SLOVESAMI *hrať* a *hrať sa*

Sloveso *hrať* s významom „vyludzovať tóny z nejakého hudobného nástroja" i s významom „venovať sa nejakej hre (zábavnej alebo športovej)" a sloveso *hrať sa* s významom „venovať sa nejakej hre" (Slovník slovenského jazyka, 1, 1959; ďalej = SSJ) sú plnovýznamové činnostné slovesá. Z hľadiska lexikálneho významu ich môžeme zaradiť do skupiny slovies so všeobecným nadradeným významom „manipulovať s nejakou vecou, používať dačo ako nástroj, prostriedok istej činnosti" (Buzássyová, 1969). Pri porovnávaní slovies *hrať* a *hrať sa* so slovesami, ako sú napr. *gajdovať, kartovať, kolkovať sa,* patriacimi do tej istej významovej skupiny, zisťujeme, že sú si z hľadiska významu bližšie ako iné slovesá. Napr. sloveso *hrať* (vo význame „vyludzovať tóny . . .") je z hľadiska vecného významu nadradené všetkým slovesám typu *gajdovať* ako pomenovaniam pre špecializované druhy hrania a zas každé zo slovies typu *gajdovať* zahrnuje vo svojom význame aj všeobecnejší pojem hrať. Analogické vzťahy sú napr. aj medzi lexikálnymi jednotkami *hrať* a *kartovať, hrať* a *kartovať sa,* medzi *pracovať* (všeobecná pracovná činnosť) a *bagrovať* (presne určený druh pracovnej činnosti), medzi *dať* (bližšie nešpecifikovaný spôsob dávania) a *darovať* (presne špecifikovaný spôsob dávania) a i.

V rámci plnovýznamových slovies zisťujeme teda z hľadiska lexikálneho významu slovesá s bohatým obsahom a malým, špecializovaným rozsahom alebo slovesá s chudobným obsahom, ale s veľkým rozsahom. Vcelku však medzi plnovýznamovými slovesami s chudobnejším a bohatším obsahom nie je ostrá hranica, ale plynulý prechod.

Pokiaľ ide o slovesá *hrať, hrať sa* na jednej strane a *gajdovať, kartovať, kartovať sa* na druhej strane, vidíme, že pomer medzi chudobným vecným obsahom slovesa a bohatým vecným obsahom slovesa je pomerom primárneho, neodvodeného slovesa k slovesu odvodenému, ktoré má s ním spoločný základný vecný význam.

Slovesá s chudobným vecným obsahom ako *hrať* a *hrať sa* si v prísudku priamo vyžadujú spájať sa s pomenovaniami, ktoré ich vecne dopĺňajú, napr. *hrať na gajdách, na flaute, na organe* atď., *hrať karty, kolky, hrať sa s loptou, s guľami* a i. Tak vznikajú isté ustálené spojenia, ktoré majú tendenciu k univerbizácii: *gajdovať, flautovať, organovať; kartovať, kolkovať sa, loptovať sa, guľovať sa* a pod.

Materiál nám ukazuje, že obidva spôsoby vyjadrovania — analytický i syntetický, univerbizovaný — sú v slovenčine bežné. Napr.:

V tom čase môj strýko *hral* na balkóne nášho malého domu *na flaute.* (Nedeľná Pravda, 1972) — Nech žije Vážecký, utešene *flautuje.* (Timrava)
Sedia, pijú, *karty hrajú.* (J. Kráľ) — Pán *kartoval,* pani sa vykrúcala v tanci. (Tajovský)

Dva spôsoby jazykového vyjadrenia tej istej skutočnosti sa dajú využiť aj na štylistickú diferenciáciu v rámci tej istej vety, napr.:

Tí, čo *hrali karty,* . . šestáky pokládli na zem a ešte hodinu, niekedy aj dve *kartovali.* (Šikula)

Slovesné ekvivalenty slovných spojení so slovesami *hrať* a *hrať sa* môžeme z hľadiska významu rozdeliť do dvoch skupín. Sú to typ *gajdovať* a typ *kartovať sa (kartovať).*

Typ *gajdovať*

Denominatívne slovesá typu *gajdovať* so všeobecným významom „hrať na nejakom hudobnom nástroji" sa tvoria ako bezpredponové slovesá formantom *-ova-/-uje,*[1] ktorý sa pripája k základu pomenovania príslušného hudobného nástroja, napr. *gajd-y → gajd-ova-ť; flaut-a → flaut-ova-ť; organ → organ-ova-ť.*

Ďalej treba uviesť, že slovesá typu *gajdovať* sú zväčša bezpredmetové slovesá, čo je napokon pochopiteľné, lebo predmet je zahrnutý v samom slovese: *hrať na gajdy → gajdovať.* Napr.:

Bača *fujaruje* a Maco cifruje ponad pníčky. (Žáry) — Mišo hrá a hrá, *cimbaluje.* (Rázus) — Vezmi citaru, obchádzaj mesto, neviestka zabudnutá, pekne *citaruj,* veľa spievaj, aby si spomenuli na teba. (tlač) — Jeden valach *gajduje* du-du-du, druhý na píšťalke preberá ti-ti-ti, tretí *fujaruje.* (Tajovský) — *Harmonikujú* do noci. (Rázus) — Na drumbli *drumbľoval,* lásku mi sľuboval, drumbľa sa zlámala, láska skazu vzala. (Urban)

Poznámka: Posledný doklad ***na drumbli drumbľoval*** je z rytmických i zvukových dôvodov použitý pleonazmus.

Celkom zriedkavo majú tieto slovesá platnosť predmetového slovesa s priamym predmetom:

A čakajú, až príde taký junák, ako bol sám Jánošík, aby *zagajdoval odzemok.* (Vansová) — Všetko to *drumbľuje* akúsi *prečudesnú nôtu.* (Fr. Kráľ)

---

[1] Takýto je stav v spisovnom jazyku. V nárečiach nájdeme aj odvodzovanie formantom *-a-/-á,* napr.: *drmlať — drmlám* (Kálal, K. i Kálal, M., 1923) od základu *drmla.* Podoba *drmľa* je známa aj v Žiline, ale odtiaľ poznám pravidelne odvodzované sloveso *drmľovať — drmľujem* v základnom význame „hrať na drmli".

Slovesá typu *gajdovať* tvoria dosť uzavretú skupinu — ako je takmer uzavretá skupina pomenovaní pre hudobné nástroje —, ale netvoria sa ani od všetkých bežných názvov hudobných nástrojov. (Napr. niet slovesa odvodeného od základu *husľ-*, teda **husľovať*, hoci ide o starý a všeobecne známy hudobný nástroj.) Ak tieto slovesá sledujeme v slovenčine od Bernoláka, pozorujeme, ako v jazyku pribúdajú.

V Slovári (Bernolák, 1825—1827) nachodíme *bubnovať, drumblovať, gajdovať, surmovať* podľa abecedy, ale aj v hesle *hrať* sa uvádza sloveso *bubnovať* ako ekvivalent spojenia „na buben hrať" a aj ďalšie sloveso *organovať* „na organ hrať".

U Jančoviča (1863) pribudli *flautujem, harfujem, klavjeruvať/klavjer-im*,[2] Loos (1871) neuvádza nič nové. V slovníčku Rukoväti (Czambel, 1919) nenachodíme ani jedno takéto sloveso. U Kálalovcov (1923) pribudlo sloveso *verkľovať*. P. Tvrdý (1931 i 1933) má všetky dosiaľ uvádzané slovesá.

Slovník slovenského jazyka (1959—1968) zaznamenal tieto: *barborovať, basovať, bubnovať, cimbalovať, citarovať, drumbľovať, flautovať, fujarovať, gajdovať, harmonikovať, organovať, surmovať, verklíkovať*.

Ako vidieť, nedostalo sa sem iba sloveso *harfovať*, ktoré vypustil už aj matičný slovník (Jánošík — Jóna, 1946—1949) zaiste len pre nedostatok dokladov. Naproti tomu sloveso *basovať* SSJ uvádza, hoci je v JÚ rovnako bez dokladov a bežne je známe len vo význame „spievať bas". SSJ nezachytil však hovorové sloveso *klavírovať*. Našli sme doklad na slovesné podstatné meno:

Bolo by bývalo po *klavírovaní*, po koncertoch, po umeleckom turné. (F. Ruppeldt, KŽ 1956)

Ako vidieť, počet týchto slovies sa v našom poslednom slovníku značne rozrástol. Otázne je sloveso *bubnovať*. Bernolák ho síce uvádza ako ekvivalent spojenia *„hrať na bubon"*, ale 1. zväzok SSJ má iba význam „udierať na bubon". Zdá sa však správnejšie doplniť význam „hrať na bubne" do SSJ.

---

[2] Podoba *klavjerim* je osihotená a nikde inde sme sa s touto podobou nestretli. Zo súčasnej hovorovej reči a hudobníckeho slangu máme doloženú podobu *klavírovať*, ktorú už Š. Janovič (1863) uviedol, ale v maďarsko-slovenskej časti svojho slovníka v hesle *zongorál, zongoráz*.

Ako analógiu k podobe *klavjerim* neuvádzame sloveso *trúbim*, lebo ho nepokladáme za odvodené od substantíva *trúba;* naopak, substantívum *trúba* pokladáme za deverbatívum (pôvodne sa trúbilo na rohu.)

Dokonavá podoba *zasurmiť*, známa z Chalúpkovej básne Mor ho a podľa tohto príkladu použitá Štítnickým — *zasurmili surmity* — a Domastom — *za chrbtom nepriateľa zasurmili čaty Novohradčanov* — vznikla iste z rytmických potrieb (je o slabiku kratšia ako *zasurmovali*), ktorú máme doloženú z Kalinčiaka i zo Sládkoviča. Na nedokonavé sloveso „surmiť" vôbec niet dokladov.

Teraz niekoľko poznámok k štýlistickému zaradeniu a využitiu slovies typu *gajdovať*.

Z hľadiska významu sú slovesá typu *gajdovať* v základnom, neprenesenom význame ekvivalentom spojení *hrať na nejakom hudobnom nástroji* (na gajdách). Slovné spojenia utvorené analytickým spôsobom vyjadrovania, napr. *hrať na organe, hrať na harfe, hrať na cimbale,* sú štylisticky neutrálne. Naproti tomu väčšinu slovies typu *gajdovať* charakterizuje SSJ ako hovorové, hoci doklady ukazujú, že naši spisovatelia ich nepoužívajú len v reči postáv, ale aj v autorskom texte. Bez označenia sú v SSJ iba slovesá *bubnovať* a *gajdovať*. Sloveso *barborovať* sa označuje ako ľudové. Túto charakteristiku upravil M. Urbančok (1967), upozorňujúc, že ide o sloveso zastarávajúce práve tak, ako je zastarávajúci názov *barbora* (druh strunového nástroja), od ktorého je odvodené. Tak sa sloveso *barborovať* priraďuje k slovesu *surmovať*, ktoré aj SSJ označuje za zastarané. Nazdávame sa však, že dnes z rovnakých dôvodov treba ako zastarané označiť aj sloveso *drumbľovať*. K slovesu *citarovať*, ktoré SSJ označuje ako zriedkavé, možno ako také priradiť aj sloveso *klavírovať*. Naproti tomu slovesá ako *flautovať, cimbalovať, fujarovať, organovať* dostávajú sa štylisticky na tú istú úroveň ako ich viacslovné ekvivalenty, teda strácajú charakter čistej hovorovosti.

Predbežne nemáme písomný doklad na hovorové sloveso *gitarovať*, bežné medzi mládežou, odkedy sa gitara stala obľúbeným nástrojom mladých.

Slovesá *verkľovať* a *verklíkovať* si zachovávajú charakter hovorových slovies. SSJ ich má doložené iba v prenesenom význame.

Po tejto analýze môžeme konštatovať, že slovesá typu *gajdovať* sú vcelku uzavretou skupinou pravidelne tvorených slovies patriacich najmä do hovorového štýlu.

Typ *kartovať* a *kartovať sa*

Denominatívne slovesá utvorené od názvov rozmanitých spoločenských, športových a iných hier sa môžu vyskytovať v dvoch podobách, v nezvratnej a zvratnej. Jedny aj druhé sa tvoria ako bezpredponové slovesá formantom *-ova/-uje*, ktorý sa pripína k základu pomenovania príslušného hracieho predmetu alebo hry, napr. *kart-y →kart-ova-ť* i *kart-ova-ť sa; lopt-a → lopt-ova-ť sa* a pod.[3]

Nezvratné podoby — ako nám ukazujú doklady — sú zriedkavejšie a sú ekvivalentom spojenia nezvratného slovesa *hrať* + akuzatívny predmet (bezpredložkový alebo predložkový), napr. *hrať karty* i *v karty* (trochu

[3] Slovesá *pigať sa* i *pigať* (SSJ, 3, s. 67) je inak odvodené od základu *piga*, ale aj významove je trochu vzdialené.

zastar.) → *kartovať; hrať šachy* i *v šachy* → *šachovať*. Ide o bezpredmetové slovesá. Napr.:

Pri jednom zelenom stolíku *tarokovali*, pri druhom *preferansovali*. (Vajanský) — Dvaja bratia pri sklade na decimálke *šachujú*. (Tajovský) — Občania *sazkujú* a *športkujú*. (KŽ 1959) — S otcom *šachuje, dartluje*, obedúva. (Vajanský) — Ľudia, ktorí majú byt, *športkujú* a *staskujú*. (KŽ 1967)

Slovesá *dartlovať, kartovať, preferansovať, sazkovať, staskovať, šachovať, športkovať, tarokovať*, podobne ako napr. *žolíkovať* a iné nemajú svoj dokonavý pendant.

Zvratné slovesá typu *kartovať sa* sú oveľa bežnejšie. Pretože ide najmä o spoločenské a športové hry, reflexívom sa vyjadruje reciprocita (medzi účastníkmi hry: *kolkúva sa s otcom;* alebo medzi agensom a paciensom, nástrojom, predmetom hry: *voľné chvíle trávi sám, loptuje sa na dvore*). Napr.:

O rok, o dva vedel *sa* už *biliardovať*. (Hronský) — Na nástupišti *sa guľujú* železničiari. (V. Bednár) — Odchádza k rechtorovi, ktorý *sa* pravdepodobne *kolkuje* v krčme „U posledného krajciara" (Alexy) — Popoludní prišiel ma volať Bút *kartovať sa*. (Timrava) — *Šachoval sa* so ženou. (Hronský) — Prisadá na chvíľku k *tarokujúcim sa*. (Jesenský) — Vedel, že *sa tenisuje*, ale to nie, že kde. (Jégé) — Bol to najlepší priateľ otcov, s ktorým sa *tartlúvali* a nadávali si každý deň. (Timrava)

Všetky tieto slovesá okrem *tarokovať sa* nachodíme aj v SSJ. Popri nich je však v SSJ aj sloveso *futbalovať sa*, ktoré nemáme doložené, ale je celkom dobre utvorené podľa bežného *loptovať sa*.

Ďalej treba uviesť, že naše doterajšie príručky len mechanicky uvádzajú nezvratnú i zvratnú podobu, ale bez pripomienky o rozdiele, na ktorý sme poukázali. Iste to vyplýva z nedostatku dokladov. Ale ani tam, kde sú doklady, SSJ neuvádza vždy obidve podoby. Napr. má iba *tarokovať* (op. cit. 4, s. 495), hoci je doložené aj *tarokovať sa*, a naopak len zvratné *tartlovať sa*, hoci je doložené aj *dartlovať*.[4]

V starších fázach jazyka vyskytuje sa tento typ slovies iba v reflexívnej forme: *kartovať sa, kolkovať sa, lobdovať sa, kockovať sa* (Bernolák), ďalej *biliardovať sa* (Jančovič) a napokon aj *šachovať sa* (Tvrdý).

Zdá sa, že nezvratné slovesá typu *kartovať* sú novšieho dáta. Sú utvorené analógiou k nezvratnému slovesu *hrať*. Sémanticky je ich výskyt obmedzený na hry s kartami a na šachovú hru: *kartovať, dartlovať, tarokovať*

[4] Tento názov cudzej zastaranej kartovej hry sa prepisuje aj *tartel* aj *dartel*, preto sa aj sloveso môže vyskytovať v obidvoch podobách.

a pod. a *šachovať*. Ale najlepším dôkazom produktívnosti tohto spôsobu oddzovania sú nové slovesá ako *sazkovať*, *staskovať*, *športkovať* a pod., ktoré sa vo zvratnej podobe vôbec nevyskytujú.

Slovesá typu *kartovať* a *kartovať sa* označuje SSJ ako hovorové; okrem toho je pri *tartlovať sa* charakteristika *zastar.* a pri *tenisovať sa zried.* Za neutrálne sa v SSJ pokladá len *kartovať* a *kartovať sa*. Nazdávame sa, že je to neopodstatnené. Aj slovesá *kartovať* a *kartovať sa* patria do hovorového štýlu.

O slovesných ekvivalentoch slovných spojení so slovesami *hrať* a *hrať sa* môžeme povedať, že znamenajú obohatenie a spestrenie najmä hovorovej podoby spisovnej slovenčiny i úsporu vo vyjadrovaní.

Bibliografia

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí Česko–Latinsko–Ňemecko–Uherskí. Budín, Typographia Reg. Univers. Hungaricae 1825–1827. 5 zv., 4416 s.

BUZÁSSYOVÁ, K.: K triedeniu koreňových morfém transformačnou metódou. Jazykovedný časopis, *20*, 1969, s. 42.

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919. 330 s.

JANČOVIČ, Š.: Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník. Prešporok, Arnosť Harms 1863. I. oddjel. Maďarsko-slovenskí szlovňík. 436 s. — II. oddjel. Slovensko-maďarskí szlovňík. 417 s.

JÁNOŠÍK, A. — JÓNA, E.: Slovník spisovného jazyka slovenského. A–J. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1946–1949. 992 s.

KÁLAL, K. a KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica, Slovenská grafia 1923. 1112 s.

LOOS, J.: Slowník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči III. Diel slovensko-maďarsko-nemecký. Pešť, Wilem Lauffer 1871, 652 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.: 1 (1959), s. 519–520.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. 1. vyd. Trnava, Spolok svätého Vojtecha 1931. 738 s.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. 2. vyd. (dopl.). Praha — Prešov, Československá grafická unie 1933. 844 s.

URBANČOK, M.: Čítame slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, *1*, 1967, s. 104–105.

SPRÁVY A POSUDKY

Doc. dr. Ján Oravec päťdesiatročný

1. júna 1972 sa dožíva päťdesiatich rokov doc. dr. Ján Oravec, doktor filologických vied, vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Vari bez zveličovania možno povedať, že dnešný Jazykovedný ústav a prácu v ňom si nemôžeme dobre predstaviť bez tohto statočného Záhoráka, rodáka z Rozbehov pri Senici nad Myjavou, tvrdého a húževnatého pracovníka, rozhľadeného lingvistu, priameho, veselého a dobrého človeka.

J. Oravec je jedným z najstarších pracovníkov ústavu: v jazykovede začal pracovať už v roku 1947, a to v nárečovom výskume. Po skončení vysokoškolských štúdií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a po získaní titulu doktora filozofie prešiel roku 1951 do Jazykovedného ústavu SAVU ako interný pracovník. Vedecká práca J. Oravca je spätá s výskumom slovenčiny ako národného jazyka i ako jedného zo slovanských jazykov, to značí, že J. Oravec svoju prácu v základnom výskume slovenčiny vždy chápal v reláciách celonárodných a v reláciách slovanských. Jeho štúdie, články i drobné príspevky sú verným obrazom mnohostranného jazykového výskumu v Jazykovednom ústave. Sú to práce z dialektológie, z morfológie, zo skladby spisovnej slovenčiny, práce komparatistické, štúdie a recenzie z odbornej terminológie, z jazykovej kultúry a štylistiky spisovného jazyka.

Tento tematický rad zreteľne naznačuje, že J. Oravec sa od začiatku svojej lingvistickej práce vyslovuje k širokému okruhu problémov, ktorými žila a žije slovenská jazykoveda. Spočiatku to vari boli témy, ktoré vyžadovala takrečeno súra dňa (pravopisná úprava z roku 1953, príprava učebníc slovenského jazyka, príprava učebných textov a s ňou spojené nevyhnutné riešenie základného profilu slovenskej gramatiky pre učebné osnovy, teória spisovného jazyka, jazyková kultúra atď.). No už vtedy sa J. Oravec začína sústreďovať na isté témy, ktoré sa postupne stali centrom jeho výskumnej práce. Zo slovných druhov to boli predovšetkým zámená, predložky, problematika prísloviek a daktorých spojok, ale najmä väzba slovies, ktorej jubilant venoval niekoľko základných štúdií a nakoniec svoje poznatky zhrnul do knižnej monografie *Väzba slovies v slovenčine* (Vydavateľstvo SAV 1967). Na základe tejto práce získal J. Oravec aj hodnosť doktora filologických vied.

Slovenským predložkám sa J. Oravec takisto venuje systematicky už dlhší čas. Od materiálového spracovania dochádza postupne k systému predložiek v slovenčine. Buduje ho na funkčnom princípe (prvotné a druhotné predložky) a ďalej na základe pôvodnosti a odvodenosti predložiek. Pri triedení predložiek používa J. Oravec binárny princíp. O tomto prístupe k systému predložiek v slovenčine, ako aj o význame a používaní jednotlivých predložiek sumárne hovorí ďalšia jeho monografia *Slovenské predložky v praxi* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968). Predložky ako slovný druh a podobne aj zámená spracoval J. Oravec do osobitných kapitol v *Morfológii slovenského jazyka* (Vy-

davateľstvo SAV 1966). Okrem toho nad zámenami sa J. Oravec zamýšľa aj v širších slovanských reláciách, najmä nad ich začlenením medzi slovné druhy a nad ich triedením.

V morfológii podstatných mien priťahuje J. Oravca systém pádov a s ním spojené niektoré otázky normatívneho rázu, najmä prípona *-a/-u* v genitíve singuláru pri vzore *dub*, lokál na *-i/-e* pri vzore *dub* a *stroj* v tzv. miešanom skloňovaní a prípony nominatívu plurálu pri mužských životných podstatných menách.

Aj v skladbe spisovnej slovenčiny značia štúdie J. Oravca závažný prínos pre slovakistiku a slavistiku. Tu sa J. Oravec sústreďuje na niektoré vetné členy (zhodný a nezhodný prívlastok, doplnok, predmet a prístavok). V oblasti súvetia sa zacieľuje na problematiku vzťažných viet a v ostatnom čase rozpracúva jednu zo základných kategórií v syntaxi — priraďovací vzťah a súvetia ním tvorené — priraďovacie súvetia. Jeho rozčleňovanie priraďovacích súvetí podľa princípu binárnosti posúva výskum skladby badateľne dopredu. Z tejto oblasti je dôležitá štúdia o koncesívnych vetách v tzv. nepravom priraďovaní. Vo výskumnom pláne J. Oravca je aj spracovanie skladby slovenských nárečí.

J. Oravec s výsledkami svojej výskumnej práce dobre reprezentuje slovenskú jazykovedu i na medzinárodných fórach (sympóziách, konferenciách, zjazdoch) a takisto aj na domácich pracovných zhromaždeniach slovenských jazykovedcov sa aktívne zúčastňuje základnými referátmi a diskusnými príspevkami.

Treba ďalej spomenúť veľký podiel nášho jubilanta na každodennej práci Jazykovedného ústavu v oblasti jazykovej kultúry. Tu ho poznáme ako rozhľadeného, dobre orientovaného a rozhodného pracovníka, vždy ochotného poradiť, pomôcť, a to nielen ľuďom obracajúcim sa na neho o pomoc z verejnosti, ale aj mladším spolupracovníkom.

V súpise prác J. Oravca dôležité miesto majú učebnice slovenského jazyka pre ZDŠ a SVŠ (ako autor a spoluautor), mnohé metodické články, posudky a recenzie. J. Oravec ako bývalý dlhoročný učiteľ si udržiava kontakt so školou a s problematikou vyučovania slovenského jazyka aj ako člen redakčnej rady časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole, ako stály prispievateľ do Učiteľských novín a v posledných rokoch aj ako neúnavný organizátor prednášok pre profesorov a učiteľov slovenčiny. Sám na týchto podujatiach často prednáša. Kontakt so školou má J. Oravec aj ako externý prednášateľ na Filozofickej fakulte v Prešove a v Bratislave.

Vedecký profil J. Oravca dokresľuje aj jeho vedecko-organizačná činnosť. Je výkonným redaktorom Jazykovedných štúdií, členom redakcie Kultúry slova a spomínaného časopisu pre školy. Vykonáva funkciu člena-náhradníka Slovenskej rady odborových zväzov.

Päťdesiat rokov v živote človeka je veľa i málo. Veľa — ak sa spätne zahľadíme na vykonanú prácu, a málo — ak sa sami posudzujeme z hľadiska toho, čo nám treba ešte urobiť. Tak je to vari aj s naším jubilantom. To, čo sme tu naozaj v krátkosti naznačili, je to veľa, za čo vďačíme J. Oravcovi: je to jeho doterajšia statočne vykonaná robota v slovenskej jazykovede, s ktorou je bytostne spojený. K tomu, čo chce ešte J. Oravec vo svojej vedeckej práci vykonať, želáme mu predovšetkým veľa dobrého zdravia, vnútornej vyrovnanosti, istoty a spokojnosti a mnoho úspechov. Al multos annos!

F. Kočiš

Súpis prác Jána Oravca za roky 1951-1971

Bibliografia prác J. Oravca je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce (všetky vydania pri prvom vydaní) a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) stredoškolské učebnice (iba prvé vydanie), iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tejže rubrike alebo v tej istej publikácii, rovnako aj referáty o tejže práci a správy o tom istom podujatí, sa uvádzajú súhrnne. V závere sa osobitne uvádza spolupráca a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1951

Jazyková výchova. Učebné texty pre III. triedu stredných škôl. I.—VI. časť. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1951—1952. 8°. 42, [2] + 38, [2] + 34, [1] + 69, [1] + 51, [1] + 61, [1] s. (spoluautor).

1952

Písanie čiarky pri prívlastku. — Slovenská reč, *17*, 1951/52, s. 205—209.

Rovnozvučné slová typu *lekárnička, vodička, odberačka*. — Slovenská reč, *17*, 1951/52, s. 145—148.

Pravopisná úprava a školská prax. Poznámky k dvom hlavným bodom novej pravopisnej úpravy. — Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 17—27.

Jazyková výchova na strednej škole. — Za socialistickú školu, *1*, 1952, s. 21—24.

Slovníček. — In: Jégé, Adam Šangala, Turč. Sv. Martin 1952 (Hviezdoslavova knižnica, zv. 13), s. 316—332.

Český jazyk. Cvičebnice českého jazyka pro II. třídu škol středních. Sprac. B. Havránek, G. Janáček, A. Jedlička, J. Višňák, J. Zima, A. Získal, Praha 1950. — Slovenská reč, *18*, 1952, s. 100—102 (recenzia).

Český jazyk. Cvičebnice českého jazyka pro III. třídu škol středních. Sprac. J. Červenka, V. Formánková, B. Havránek, M. Helcl, G. Janáček, A. Jedlička, J. Jelínek, J. Zima, Praha 1951. — Slovenská reč, *17*, 1951/52, s. 246—255 (recenzia).

Sovětská věda — Jazykověda *2*, 1952, č. 1—3. — Jazykovedný sborník, *6*, 1952, s. 142—150 (ref.).

Ľudia, bdite! — Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 134—135.

1953

Používanie zámen *sám — samý*. — Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 289—300.

Väzby slovies *užiť — užívať* a ich odvodenín. — Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 405—411.

Jazyková výchova pre III. triedu stredných škôl. 2. prepracované vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1953. 8°. 276, [3] s. (spoluautor).

Právnický terminologický slovník, Bratislava 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, *1*, 1953, s. 224 (ref.).

Základná jazykovedná terminológia, Bratislava 1952. — Slovenské odborné názvoslovie, *1*, 1953, s. 32 (ref.).

Zámenný podmet. — In: Jazykový kútik, Bratislava, Čs. rozhlas 1953 (rozmn.), s. 48—50. — Tamže: Používanie zámen *sám — samý* (s. 74—76). — Nesprávne výrazy (s. 87—88).

Konferencia o porovnávacej jazykovede v Olomouci. — Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 211—217 (správa o 2. celoštátnej konferencii českých a slovenských slavistov o porovnávacej slovanskej jazykovede, konanej v dňoch 5.—7. 3. 1953 v Olomouci). — Ďalšia autorova správa o tejže konferencii: Konferencia o porovnávacej slovanskej jazykovede v Olomouci, Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 312—315.

Zpráva o pravopisnej diskusii, konanej 10. júna 1953 na schôdzke aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov. — Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 218—231 (správa o aktíve kultúrnych a vedeckých pracovníkov o návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu, konanom 10. 6. 1953 v Bratislave).

1954

Učme sa rodnú reč. Materiál pre kurzy a krúžky slovenského jazyka. Bratislava, Osvetové ústredie 1954 (rozmn.). 4°. 114 s. (spoluautor).

Používanie slova „čo" v spisovnej slovenčine. — Jazykovedný časopis, *8*, 1954, s. 216—233.

Spojovacia príslovka a spojka *ako*. — Slovenská reč, *19*, 1954, s. 280—287.

O slovnej zásobe na strednej škole (6.—8. ročník). — Za socialistickú školu, *3*, 1954, s. 340—347.

Vyučovanie spisovného jazyka v nárečovom prostredí. — Jednotná škola, *9*, 1954, s. 563—582.

Jazyková výchova na stredných školách. — Za socialistickú školu, *4*, 1954, s. 21—24.

Slovenský jazyk pre 8. ročník všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1954. 8°. 212, [3] s.

Ako uplatňovať nové Pravidlá pri vyučovaní. — Učiteľské noviny, *4*, 1954, č. 2, s. 6.

Ide o čistotu našej reči. — Učiteľské noviny, *4*, 1954, č. 37, s. 5.

Viac pozornosti vyučovaniu skladby. — Učiteľské noviny, *4*, 1954, č. 33, s. 4.

O výslovnosti cudzích slov. — Učiteľské noviny, *4*, 1954, č. 42, s. 6.

G. Horák — M. Rumpel, Slovenský jazyk pre 6. ročník všeobecnovzdelávacích škôl, Bratislava 1954. — Slovenská reč, *19*, 1954, s. 308—309 (recenzia).

A. V. Tekučev, Osnovy metodiki orfografii v uslovijach mestnogo dialekta, Moskva 1953. — Slovenská reč, *19*, 1954, s. 58—59 (ref.). — Ďalší autorov referát o tejže práci: Sovětská jazykověda, *4*, 1954, s. 273—274.

Terminológia častí strojov, Bratislava 1952. — Slovenská reč, *19*, 1954, s. 263—264 (recenzia).

Terminológia vodného hospodárstva I. Hydrologia, hydraulika, pedologia, Bratislava 1953. — Slovenské odborné názvoslovie, *2*, 1954, s. 223—224 (ref.).

1955

Jozef Ignác Bajza — priekopník spisovnej slovenčiny. — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 129—133.

Citový význam zámen. — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 144—156.

Ukazovací význam zámen *aký, koľký, čo, kto, ktorý, čí*. — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 49—53.

Súčasný stav väzieb pri slovese *žiadať (si)* a pri jeho odvodeninách. — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 343—350.

Poznámky k vyučovaniu slovnej zásoby v 8. ročníku. — Za socialistickú školu, *4*, 1955, s. 316—323.

Zdokonaľujme svoju reč. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *1*, 1955, s. 35—36.

Slovník. — In: Jozef Ignác Bajza, René mládenca prihody a skusenosti, Bratislava 1955, s. 393—406.

Bajzove náhľady na slovenčinu. — Kultúrny život, *10*, 1955, č. 10, s. 6.
[Diskusný príspevok na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave] — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 221—222.
Významná pomoc slovenčinárom. [E. Paulíny — J. Ružička — J. Štolc, Slovenská gramatika, 2. vyd., Martin 1955.] — Učiteľské noviny, *5*, 1955, č. 18, s. 10 (ref.).
„Lízatko" — lízanka. — Slovenská reč, *20*, 1955, s. 126—127. — Tamže: *Zosilňujúci sa vietor, silnejúci vietor — zosilňujúci vietor?* (s. 335—336). — *Prehánky — preháňky?* (s. 383—384). — Skloňovanie cudzích krstných mien na *-o* (s. 385). — *Nina Otkalenko — Nina Otkalenková?* (s. 386).
Viacnásobný podmet „otec s matkou". Písanie vlastného mena Stará baštová ulica. Život vo ôsmej či v ôsmej triede. Časovacie vzory a triedy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *1*, 1955, č. 1, 3. s. obálky.

1956

Sporné otázky pri zámenách. — Slovenská reč, *21*, 1956, s. 44—48.
Väzba slovies u Ondrejova. — In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk, Bratislava, VSAV 1956, s. 115—152.
Podstata záporového genitívu v súčasnej slovenčine. — Slovenská reč, *21*, 1956, s. 81—91.
Dôsledne spájajme teóriu s praxou. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2, 1956, s. 259—261.

J. Ružička, Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, Bratislava 1956. — Naša veda, *3*, 1956, s. 421—422 (ref.).
Používajme správne predložky. — Ľudový rozhlas, *12*, 1956, č. 7, s. 15. — Tamže: O správnom písaní slova *okrášliť — okrašľovať* (č. 52, s. 12).
Rozličné. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *2*, 1956, s. 351. — Tamže: Prístavok a prívlastok (s. 351—352). — Nehromaďme genitívne prívlastky (s. 414—416).
Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka. — Slovenská reč, 21, 1956, s. 109—113 (správa o pracovnej konferencii o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie, konanej v dňoch 15.—16. 12. 1955 v Bratislave).

1957

Reč ľudových piesní a nárečová norma. — In: Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia, Bratislava, VSAV 1957, s. 74—85.
O probléme pravopisu a slohu v škole. — In: Metodické problémy vyučovania slovenského jazyka a literatúry. Sborník štúdií a príspevkov, Bratislava, SPN 1957, s. 240—243.

J. Horecký, Základy slovenskej terminológie, Bratislava 1956. — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 61—64 (recenzia).
Viedenčania, či viedenskí? — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 139.
Používanie zámen *sám* a *samý*. — In: Jazyková poradňa, Bratislava, SPN 1957, s. 83—84. — Tamže: Hojdať sa — hojdačka (s. 87—88). — Užiť — použiť (s. 93—94). — „Lízatko" — lízanka (s. 135). — „Zdarilý", „zdarile" — podarený, podarene (s. 143—144). — Čiastkový (s. 149—150). — Fyzikálny — fyzický (s. 150—151). — V Zohori? (161). — Vyžiadať — vyžadovať (niečo) (s. 176—177). — „Po vzoru" — podľa vzoru (s. 184—185). — Používajme správne predložky! (s. 186—187). — Dve predložky pri sebe (s. 190—191). — Zámenný podmet (s. 195—196). — Určujúci a hodnotiaci prívlastok (s. 196—197). „Buďte tak dobrý" — buďte taký dobrý (s. 197—198). — Nepoužívajme nadmerne ukazovacie zámená *tento, táto, títo, tieto!* (s. 198—199). — Keď — kedy (s. 215—216).
Využívanie slovosledu. — Rozhlas a televízia, *13*, 1957, č. 6, s. 7.
Využívame správne slovosled? — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *3*, 1957, s. 29—30.

[Modrý — belasý, nech sa páči — nech sa ľúbi.] — Materská škola, *4*, 1957, s. 63—64.
Konferencia o vedeckom poznaní súčasných jazykov. — Slovenská reč, *22*, 1957, s. 263—264 (správa o konferencii, konanej v dňoch 26. 11. — 1. 12. 1956 v Prahe; spoluautor).

1958

Tvorenie nedokonavého vidu v slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk, Bratislava, VSAV 1958, s. 167—188.
Významová stavba predložky *na*. — Slovenská reč, *23*, 1958, s. 194—207.
Poznávajme rečové bohatstvo ľudových rozprávok. (K učivu o ľudovej slovesnosti v 6. a 9. ročníku.) — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *4*, 1958, s. 195—198.
Využívanie predložiek pri rozvíjaní reči žiakov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *4*, 1958, s. 105—107.

1959

Z problematiky vetných členov. — In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk, Bratislava, VSAV 1959, 111—118.
Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk, Bratislava, VSAV 1959, s. 63—72.
Konkurovanie predložiek *na, do* a iných s predložkou *k*. — Slovenská reč, *24*, 1959, s. 86—98.
K vyučovaniu priraďovacieho súvetia. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *5*, 1959, s. 70—73.
Rozlišovanie podraďovacích súvetí v nižších ročníkoch strednej školy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *5*, 1959, s. 138—141.
Vedecky a metodicky správny výklad učiva o doplnku. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *5*, 1959, s. 202—207.
Význam skladov pre chápanie a vyučovanie skladby. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *5*, 1959, s. 202—207.

Slovenský jazyk pre 9. ročník základného vzdelania. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 8°. 132, [3] s. (spoluautor).
K. Hausenblas, Vývoj předmětového genitívu v češtině, Praha 1958. — Slovenská reč, *24*, 1959, s. 181—184 (recenzia).

1960

Jazyk a štýl poviedky *Keď báčik z Chochoľova umrie* ... — In: Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučína, Bratislava, VSAV 1960, s. 129—151.
Učebnice slovenčiny za ostatných pätnásť rokov. — Slovenská reč, *25*, 1960, s. 286—295.
K vyučovaniu slovenčiny v novej deväťročnej škole. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *6*, 1960, s. 111—115.
Ako zlepšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu. (Zhrnutie a záver ankety.) — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *6*, 1960, s. 175—181.
Reč postáv v Kukučínovej poviedke *Keď báčik z Chochoľova umrie* ... — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *6*, 1960, s. 133—139.

A. Heinz, Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym, Warszawa 1955. — Jazykovedný časopis, *11*, 1960, s. 91—94 (recenzia).

Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *6*, 1960, s. 158—159 (ref.). — Ďalší autorov referát o tomže diele slovníka: Slovenské pohľady, *76*, 1960, s. 445—447.

Užité, užitné — či *použité, úžitkové umenie.* — In: Jazyková poradňa. 2. Bratislava, SPN 1960, s. 61—62. — Tamže: *Sám* a *samý* (s. 72—75). — O vznikaní chybných slovesných väzieb (s. 176—178). — Využívanie slovosledu (s. 204—205). — O slovách *neustále, stále, ustavične, neprestajne* (s. 216—218). — Okrášliť — okrašľovať (s. 248—249).

1961

K otázke tzv. určovacích zámen. — Slovenská reč, *26*, 1961, s. 40—48.

Opakovanie predložiek. — Slovenská reč, *26*, 1961, s. 151—160.

Osobné zámená v podmete. — Slovenská reč, *26*, 1961, s. 199—206.

Prívlastok v genitíve. — Jazykovedný časopis, *12*, 1961. s. 71—88.

Zdôrazňujme pravidelnosti vo vyučovaní gramatiky. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, s. 281—285.

K vyučovaniu slovesného vidu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, s. 6—10.

[Doplňujúca poznámka k príspevku Je výraz väčšia polovica... správny?] — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, č. 2, 3. s. obálky.

1962

Nové druhotné predložky v odbornom štýle. — Československý terminologický časopis, *1*, 1962, s. 257—270.

Predpoklady pre zvládnutie pravopisu adjektív. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *8*, 1962, s. 102—106.

Slovenský jazyk. Pokusné učebné texty pre 8. ročník základnej deväťročnej školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, 8°. 125, [3] s.

Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. [Pravidlá slovenského pravopisu, 3. vyd., Bratislava 1962.] — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *9*, 1962/63, s. 127—128 (ref.).

1963

[Diskusné príspevky na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave.] — In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Bratislava, VSAV 1963, s. 90—91, 115, 198, 227—228.

F. Kopečný, Slovesný vid v češtině, Praha 1962. — Slovenská reč, *28*, 1963, s. 116—119 (recenzia).

F. Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava 1962. — Jazykovedný časopis, *14*, 1963, s. 184—187 (recenzia).

Podhodiť cez ohradu. — Slovenská reč, *28*, 1963, s. 256. — Tamže: Originál listu (s. 318). — Kaviareň — „kaváreň, káváreň" (s. 318). — Piatich (s. 318—319). — Rady — radi (s. 319). — Pravopis adjektíva *sivoperý* (s. 377).

Predložky „proti — naproti — oproti". — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *9*, 1962/63, č. 5, 4. s. obálky. — Tamže: Väzba slovies „dať, nechať" (č. 6, 4. s. obálky). — Nad listami našich čitateľov (č. 8, 4. s. obálky). — Z listov našich čitateľov (č. 9, 4. s. obálky). — O správnom používaní niektorých predpôn (č. 10, 4. s. obálky).

Piaty medzinárodný slavistický kongres v Sofii. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *10*, 1963/64, s. 125—126 (správa o V. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 17.—23. 9. 1963 v Sofii).

1964

Vetosled v spojkových súvetiach z odborného štýlu. — Československý terminologický časopis, *3*, 1964, s. 1—11.

O jazyku v Tajovského hre *Statky zmätky*. — In: Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava 1964, s. 231—238.

K štýlu *Zbojníckej mladosti*. — In: Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava 1964, s. 159—168.

Reč poviedky „Keď báčik z Chochoľova umrie . . .". — In: Štylistické rozbory umeleckých textov, Bratislava 1964, s. 57—68.

O štylistickom rozbore prózy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *11*, 1964/65, s. 33—37.

O. Kajanová — Š. Čulen, Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník, Bratislava 1964. — Slovenská reč, *29*, 1964, s. 303—304 (recenzia).

Pridŕžať — pridržiavať — „pridržovať". — In: Jazyková poradňa 3. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 155—157. — Tamže: Nemám kľúč — nemám kľúča (s. 172—173). — Väzba slovesa *obchodovať* (s. 176—177). — Tvary a väzby slovesa *hrať* (s. 177—178).

1965

K diskusii o doplnku. — Slovenská reč, *30*, 1965, s. 153—161.

Jazyková charakteristika osôb v Tajovského hre *Ženský zákon*. — In: Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk — štylistika, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 129—146.

Otázky rozboru prózy. — In: Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 66—73.

Na obranu slovnej zásoby. — Kultúrny život, *20*, 1965, č. 39, s. 5 (spoluautor).

Dvakrát meraj — raz rež. — Smena, 16. 1. 1965, s. 4; Dva razy meraj — raz rež, 20. 1. 1965, s. 4 (spoluautor).

O moderných postupoch. — In: Jazyk a štýl modernej prózy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 153.

[Diskusné príspevky na V. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 17.—23. 9. 1963 v Sofii.] — In: Slavianska filologija VII, Sofija, Izdateľstvo na BAN 1965, s. 127—128; 132—133.

Forma a obsah. — In: Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 156.

Slovesnosť Veľkej Moravy. [E. Pauliny, Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy, Bratislava 1964.] — Učiteľské noviny, *15*, 1965, č. 25, s. 6 (ref.).

Slavica Pragensia 4, 1962. — Jazykovedný časopis, *16*, 1965, s. 90—97 (ref.).

Nad čím sa zamýšľajú poľskí metodici. [Polonistyka 17, 1964.] — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *11*, 1964/65, s. 255—256 (ref.).

Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež. — Učiteľské noviny, *15*, 1965, č. 14, s. 8 (správa o konferencii konanej v dňoch 11.—13. 3. 1965 v Smoleniciach). — Ďalšia autorova správa o tejže konferencii: Konferencia o jazyku a štýle literatúry pre mládež, Slovenský jazyk a literatúra v škole, *11*, 1964/65, s. 311—313.

Konferencia o metodike vyučovania slovenského jazyka. — Slovenská reč, *30*, 1965, s. 237—238 (správa o konferencii, konanej v dňoch 11.—12. 2. 1965 v Smoleniciach).

Konferencia o Slovníku slovenského jazyka. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12*, 1965/66, s. 45—46 (správa o konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach).

1966

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 8°. 895, [1] s. (spoluautor).

Syntaktické črty najnovšej prózy pre mládež. — In: Jazyk a umelecké dielo (zb.), Bratislava, Mladé letá 1966, s. 83—104.

O koncepcii vyučovania syntaxe. — In: K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 115—124.

Zvýšiť jazykovú kultúru — najdôležitejšia úloha vo vyučovaní slovenčiny. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *13*, 1966/67, s. 3—6.

Problém odborného štýlu. — In: Jazyk a umelecké dielo (zb.), Bratislava, Mladé letá 1966, s. 147—149.

Poznámky k slovotvornému rozboru a slovnej zásobe. — In: K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 74—76.

Vyučovanie gramatiky a slohová výchova. — In: K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 193—194.

O dôslednejšom uplatňovaní funkčného hľadiska pri vyučovaní morfológie. — In: Moderní pojetí základního všeobecného vzdělání. Sekce jazykovědná, Praha, Výskumní ústav pedagogický 1966, s. 28—29.

[Diskusné príspevky na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 99—100, 110—111.

Slovenčina moja. — Predvoj, *2*, 1966, č. 24, s. 1, 6—7 (spoluúčastník besedy s pracovníkmi Ústavu slovenského jazyka SAV o problémoch jazykovej praxe na Slovensku).

A. Habovštiak, Oravské nárečia, Bratislava, 1965. — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 240—243 (recenzia).

Systematická štylistika. [J. Mistrík, Slovenská štylistika, Bratislava 1965.] — Slovenská literatúra, *13*, 1966, s. 219—220 (recenzia).

Záver — uzáver, uzávera — uzáver. — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 319—320.

Priklonif sa k horšej — tvrdšej známke. — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 324. — Tamže: Výslovnosť slov *komunista, dekan, lektor* (s. 381). — Kde ideš? (s. 381—382). — Býva, je na internáte — v internáte (s. 382).

Útok — útoku a *útok — útku*. — In: Jazyková poradňa. 4. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 58—59. — Tamže: Chceli ste vedieť, či je správne slovo *neúrekom* (s. 194—195). — Nevdojak (s. 195—196). — *Braček*, alebo „bratček"? (s. 218—219). — *Zarezávať*, nie ‚zarezovať' (s. 253—254). — O dvojtvaroch *záujemci — záujemcovia* (s. 264—265). — Kosiť seno (s. 313—314). — O jednom slovnom spojení (s. 322—323). — Využívanie slovosledu (s. 345—346). — O nenormálnom používaní príslovky *normálne* (s. 386—387). — Prirovnania typu *tvrdý ani skala* (s. 406—407). — *Dokončiť opravy* — alebo ‚previesť dokončenie opráv'? (s. 409—410). — Odkazovacie zámeno *tento* (s. 427—428). — *Nezištný*, nie ‚nežistný' (s. 441—442).

1967

Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 8°. 388, [2] s.

Zásady kodifikácie. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny (zb.), Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 137—148.

Vyjadrovanie rozsahu, veľkosti, rozmerov. — Kultúra slova, *1*, 1967, s. 202—205.

O skladbe v našich novinách. — In: O jazyku a štýle slovenskej publicistiky (zb.), Bratislava, Zväz slovenských novinárov 1967, s. 85—98.

Reč slovenského vydania Rudého práva. — Kultúra slova, *1*, 1967, s. 12—15.

Mária Ďuríčková, Stíhač na galuskách. — In: Rozbory umeleckej prózy, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 207—215.

Forma ako kritérium pri vymedzovaní gramatických kategórií. — Jazykovedný časopis, *18*, 1967, s. 64—65.

Dve poznámky. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny (zb.), Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 118—119. — Tamže: Záver diskusie o referáte *Zásady kodifikácie* (s. 200—201).

Poznámky o slovenských vzťažných vetách. — Slavica Slovaca, *2*, 1967, s. 339—342.

[Diskusné príspevky na seminári o jazyku a štýle slovenskej publicistiky, konanom v dňoch 3.—4. 10. 1966 v Bratislave.] — In: O jazyku a štýle slovenskej publicistiky, Bratislava, Zväz slovenských novinárov 1967, s. 61—63, 79—80, 82—83.

K. Bartošek, Dejepis pre 9. ročník ZDŠ, prel. Ľ. Lašán, Bratislava 1963. — Kultúra slova, *1*, 1967, s. 178—181 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Hostinec Pri moste, kaviareň U Michala. — Kultúra slova, *1*, 1967, s. 222. — Tamže: Obnoviť a vynoviť (s. 224).

Na jednej strune. — Pravda, 14. 1. 1967, s. 2.

Používajme správne predložky. — Večerník, 1. 7. 1967, s. 5.

Rozšírené zasadanie Medzinárodnej slavistickej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov v Smoleniciach 24.—26. X. 1966. — Jazykovědné aktuality, 1967, č. 1, s. 33—35 (správa o 2. zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov).

1968

Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 8° 224, [6] s.

Struktur des Genitivatributs im Slowakischen. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 147—158.

Vymedzovacie zámená v slovanských spisovných jazykoch. — Slovenská reč, *33*, 1968, s. 137—146.

Významová štruktúra prvotných predložiek. — Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 41—48.

Predložka *pre* v dnešnej slovenčine. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 129—135.

Interpunkcia vo viacnásobných výrazoch. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/68, s. 204—208.

Cvičenia a úlohy k učebnici Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej deväťročnej školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 94, [2] s. (spoluautor).

Habsburgovci, nie *Habsburgovia*. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 113.

Slúchadlo. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 93. — Tamže: Idem na obed (s. 126—127).

Dopad. — In: Jazyková poradňa. 5. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 76—77. — Tamže: Zámeno *všetci* (s. 104—105). — Ovšem (129—130). — Odpis — opis — popis (s. 167—168). — Logickosť — logičnosť (s. 169—170). — ‚Obiloviny' — *obilniny* (s. 170—171). — Odborové riaditeľstvo (s. 177—178). — Predložky *pri*, *u* (s. 236—237). — Pre — na, za (s. 237—240). — Kríženie väzieb (245—246). — Po tejto stránke — z tejto stránky (s. 249—250). — Niečo dobré — niečo dobrého (s. 293—294). — To nič (s. 294—296). — Umyte si ruky pred jedením! (s. 300—301). — Čosi — niečo (s. 305—306).

VI. medzinárodný zjazd slavistov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *15*, 1968/69, s. 117—118 (správa o VI. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 6.—13. 8. 1968 v Prahe).

Prof. dr. Jozef Štolc šesťdesiatnikom. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/68, s. 193—194.

1969

K voprosu o glagoľnoj intencii i glagoľnom upravlenii. — In: Jedinicy raznych urovnej grammatičeskogo stroja jazyka i ich vzaimodejstvije, Moskva, Izdateľstvo Nauka 1969, s. 176—187.

Prézentné tvary slovies v nárečí Rozbehov. — In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 114—119.

Lokál s príponou *-i* pri vzore *dub*. — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 41—45.

Pol storočia vo výskume slovenskej gramatiky. — Slovenská reč, *34*, 1969, s. 129—136.

Učebnice slovenčiny za päťdesiat rokov od r. 1918 do r. 1968. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *15*, 1968/69, s. 232—236.

Hĺbková gramatická zákonitosť — podstata programovaného vyučovania jazyka. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *16*, 1969/70, s. 97—100.

Spisovná slovenčina v každodennom živote. — In: Besedy o slovenčine, Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1969, s. 102—117 (rozmn.)

Naša rodná reč. Programovaná učebnica slovenského jazyka pre OU a UŠ. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 8°. 446, [4] s. (spoluautor).

Kel — mn. č. *kly*. — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 62—63. — Tamže: *Kengura*, 2. p. *kengury*, ale *večera*, 2. p. *večere* (s. 64).

VI. medzinárodný zjazd slavistov. — Jazykovedný časopis, *20*, 1969, s. 90—96 (správa o zjazde konanom v dňoch 7.—13. 8. 1968 v Prahe).

1970

Cieľový význam slovenských predložiek. — Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 36—41.

Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub*. — Slovenská reč, *35*, 1970, s. 161—169.

Jazyková kultúra a predložky. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 235—239; 269—273.

Jazyková kultúra pri prvotných predložkách. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *17*, 1970/71, s. 38—41.

Poznámky k rokovaciemu jazyku na schôdzkach masových organizácií. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 48—52.

Indická filozofia v slovenskom rúchu. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 142—146.

[Diskusné príspevky na VI. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 7.—13. 8. 1968 v Prahe.] In: Akta sjezdu 1, Praha, Academia 1970, s. 60; 69—70; 132—133.

Vymedzovacie zámená v slovanských spisovných jazykoch. — In: Akta sjezdu 2, Praha, Academia 1970, s. 635—636.

O. Demo — O. Hrabalová, Žatevné a dožinkové piesne, Bratislava 1969. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 26—27 (ref.).

Plán na rok 1971. — Pravda na víkend, *3*, 1970, č. 23, s. 16.

Zuba či „zubu". — Večerník, 25. 5. 1970, s. 2.

Sympózium o algebrickej lingvistike. — Slovenská reč, *35*, 1970, s. 248—250 (správa o sympóziu konanom v dňoch 10.—13. 2. 1970 v Smoleniciach). — Ďalšia autorova správa o tejto konferencii: Medzinárodné sympózium o matematickej jazykovede, Slovenský jazyk a literatúra v škole, *16*, 1969/1970, č. 9, 3. s. obálky.

Blahoželáme. — Nové slovo, *12*, 1970, č. 1, s. 15 (k päťdesiatke J. Horeckého).

Systém príčinných predložiek v slovenčine. — In: Miscellanea Linguistica (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philologica, Philologica, Supplementum), Ostrava, Profil 1971, s. 157—160.

Prípustkové priraďovacie súvetie. — In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Bratislava 1971, s. 203—209.

Základy Hattalovej syntaxe. — In: Martin Hattala, 1821—1903. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970, Trstená, vyd. Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov gymnázia v Trstenej 1971, s. 55—60.

Tmiť sa — zotmiť sa. — Slovenská reč, *36*, 1971, s. 370—374.

Spojka *kým*. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 3—8.

Poznámky k vývinu slovenčiny v učebniciach zoológie. — Kultúra slova, *5*, 1971, s. 171—173.

J. Ružička, Spisovná slovenčina v Československu, Bratislava 1970. — Slovenská reč, *36*, 1971, s. 263—268 (ref.).

L. N. Smirnov, Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke, Moskva 1970. — Slovenská reč, *36*, 1971, s. 189—191 (ref.).

Voľný a tesný prívlastok. — Kultúra slova, *5*, 1971, s. 126—127. — Tamže: O čiarke pri príslovkovom určení (s. 128).

Braček. — In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 25. — Tamže: Buďte taký dobrý (s. 28—29). — *Čiastkový*, nie ‚dielčí' (s. 39). — Dokončiť opravy (s. 55). — Dopad (s. 57—58). — Hojdať sa, hojdačka (s. 80). — Hrať na husliach (84—85). — Keď (s. 106). — Lízanka (s. 133). — Logickosť (s. 133). — *Na* predl. (s. 157). — Nemám kľúč a ‚nemám kľúča' (s. 165). — Neúrekom (s. 167). — Nevdojak (s. 167). — Nezištný, nie ‚nežistný' (s. 168). — Niečo dobré (s. 168—169). — *Normálne* (použité nenormálne) (s. 170). — Obchodovať s dačím (s. 174). — Obilniny (s. 176). — Odborové riaditeľstvo (s. 180). — *Odpis, opis* a *popis* (s. 181—182). — *Okrášliť* a *okrašľovať* (s. 183). — Ovšem? (191). — Podarený, vydarený, zdarný (s. 208). — *Podľa vzoru*, nie ‚po vzoru' (s. 209). — Pri (s. 231). — *Pri krku*, nie ‚u krku' (s. 231—232). — Pridržať, pridržiavať, nie ‚pridržovať' (s. 233). — Sám, samý (s. 252—253). — Stále, ustavične, neprestajne, jednostajne a neustále (s. 274). — Tento, táto, toto, títo, tieto (s. 296—297). — To nič (299). — Tvrdý ani skala (s. 307). — *Útok — útoku* a *útok — útku* (s. 312—313). — Užiť (314). — Úžitkové umenie (s. 314). — *Vystríhať sa dačoho*, nie ‚dačomu' (s. 334). — Zarezávať (s. 346). — Záujemcovia i záujemci (s. 347). — Zo stránky (s. 355). — Zohor — v Zohore (s. 355—356).

Spolupráca

Terminológia telesnej výchovy I. Ľahká atletika. Lyžovanie. Sprac. Komisia pre terminológiu telesnej výchovy pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pod vedením K. Stráňaia, Bratislava 1958. — Čítame Slovník slovenského jazyka, Kultúra slova, *1*, 1967, s. 43—45, 69—72, 102—105, 134—140, 195—198, 230—233, 265—269, 291—296, 326—332; roč. *2*, 1968, s. 6—10, 38—41, 70—73, 101—104, 136—140, 201—204, 230—234, 261—265, 292—295, 325—328; roč. *3*, 1969, s. 9—12, 38—41, 70—73, 102—105, 135—139, 197—200, 229—233, 261—264, 296—299, 326—331; roč. *4*, 1970, s. 7—10, 39—42, 68—71, 101—104, 133—136, 192—201, 231—235, 260—264, 296—299, 325—329; roč. *5*, 1971, s. 10—14, 36—39, 69—73, 102—106, 163—168, 202—205, 264—267, 295—299, 328—332.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Kultúra slova, *1*, 1967 — 5, 1971 (člen red. rady). — Slovenská reč, *19*, 1954 (člen red. rady). — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *1*, 1955 — *18*, 1971/72 (člen red. rady).

Redakčná činnosť v publikáciách: Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk, štylistika, Bratislava 1965 (výkonný redaktor spolu s J. Mistríkom). — Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia, Bratislava 1966 (výkonný redaktor). — Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník, Bratislava 1969 (výkonný redaktor). — Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník, Bratislava 1971 (výkonný redaktor).

Zostavil L. Dvonč

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1971

Roku 1971, ktorý je prvým rokom novej päťročnice, sa pracovalo podľa nového plánu a v rámci novej organizácie ústavu, prispôsobenej plánovaným úlohám.

Riaditeľom ústavu je prof. dr. Jozef R u ž i č k a, DrSc., člen korešpondent SAV. Zástupcom riaditeľa je prof. dr. Ján H o r e c k ý, DrSc., vedeckým tajomníkom Štefan M i c h a l u s.

Ústav má tieto oddelenia: 1. oddelenie dejín slovenčiny, vedúci PhDr. Izidor K o t u l i č, CSc.; 2. dialektologické oddelenie, vedúci doc. dr. Ferdinand B u f f a, CSc.; 3. oddelenie spisovnej slovenčiny, vedúci prof. dr. Ján H o r e c k ý, DrSc., 4. oddelenie kultúry spisovnej slovenčiny, vedúci PhDr. Ján K a č a l a, CSc.

R. 1971 sa v Jazykovednom ústave Ľud. Štúra pracovalo na úlohách štátneho plánu bádateľského výskumu zaradených do hlavnej úlohy VIII-7-7 *Štruktúra a vývoj slovenčiny.* Boli to tieto úlohy:

V ý s k u m v ý v o j a s l o v e n č i n y

Pre Historický slovník slovenčiny sa pripravil rukopis ukážkového zošita v rozsahu asi 12 AH. Pokračovalo sa v evidencii fototéky a vo vyhotovovaní fotokópií. Pomalším tempom postupovala výberová excerpcia (získalo sa okolo 130 000 nových lístkov) a najmä zaraďovanie nových lístkov do kartotéky. Doteraz nie je dobre zaistené fotografovanie slovenských jazykových pamiatok v zahraničných archívoch, preto sa heuristický výskum bude dať ťažko uzavrieť v dohľadnom čase.

Pre výskum vlastných mien sa dokončila štatistika priezvisk a rodných mien obyvateľov Bratislavy, čo bude východiskom pre výskum slovanských osobných mien. Podľa odporúčania sympózia vo Vratislavi r. 1970 má byť naše pracovisko koordinátorom slovanského výskumu v tejto oblasti. Pre výskum chotárnych názvov pribudlo 203 vyplnených dotazníkov a 85 000 lístkov. Vypracoval sa heslár chotárnych názvov s frekvenciou jednotlivých lexém. Pracovníci onomastickej skupiny zorganizovali IV. slovenskú onomastickú konferenciu.

Výskum slovenských dialektov

Pripravil sa do tlače 2. zv. Atlasu slovenského jazyka, Tvaroslovie. Do 3. zv. sa skoncipovali kapitoly o adjektívach a slovesách (160 máp a komentáre k nim), pre 4. zv. sa skoncipovalo 150 slovníkových máp a komentáre k nim. Pre nárečovú syntax sa urobil pokusný výskum.

Pre Slovenský nárečový slovník sa pokračovalo v zbieraní materiálu (58 000 hesiel). Pokusne sa skoncipovalo 30 hesiel, začala sa vypracúvať koncepcia nárečového slovníka.

Pre archív nárečových materiálov sa získalo 660 strán súvislých textov.

Pre Slovanský jazykový atlas sa dokončil výskum (urobil sa výskum v 6 bodoch, z toho dva body externí pracovníci) a materiál sa rozpísal na lístky.

Výskum spisovnej slovenčiny

V téme Základné problémy lexikológie sa venovala pozornosť najmä otázkam tvorenia slov. Spracúvala sa problematika slovesných predpôn (o-/ob-, za-), odvodzovania slovies z neslovesných základov a sémantických systémov adjektív. Výsledky sa pripravujú na publikovanie v podobe štúdií.

V téme Česko-slovenský slovník sa skoncipovalo okolo 20 000 hesiel. Všetky dosiaľ skoncipované heslá prešli aj predbežnou redakciou. Ďalej sa spresňujú smernice, pokračuje sa v excerpovaní novšieho materiálu.

V téme Syntax slovenského jazyka sa monograficky spracúvali state o prívlastku, skúmala sa problematika priraďovacieho súvetia, odovzdala sa práca Zložené súvetie v spisovnej slovenčine (F. Kočiš).

V téme Fonológia slovenčiny bola dokončená prvá verzia generatívneho opisu slovenskej fonológie a pokračovalo sa vo fonetickom výskume (palatogramy, lingvogramy, röntgenogramy dvoch objektov).

Pokračovalo sa vo výskume frekvencie morfém a tvarov, pripravil sa program pre automatické spracovanie údajov (v spolupráci s Výpočtovým strediskom Univerzity Komenského).

Výskum kultúry spisovnej slovenčiny

V teoretickej oblasti sa skúmali sociolingvistické problémy jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Výsledky sa publikovali v podobe článkov.

Pokračovalo sa v prípravných prácach pre Krátky normatívny slovník: robila sa výberová excerpcia (z 10 publikácií), triedil sa vyexcerpovaný materiál, skúšobne sa skoncipovali heslá písmena L, pripravoval sa heslár a smernice pre koncipujúcich. Pokračoval revízny prieskum Slovníka slovenského jazyka a výskum zastaraných, ľudových a nárečových slov so zreteľom na koncepciu Krátkeho normatívneho slovníka.

Ďalej sa r. 1971 pracovalo na štyroch ústavných úlohách.

Ú-1 Formovanie spisovnej slovenčiny: Skúmala sa reč ľudových piesní a rozprávok v pramenných materiáloch. Výsledky sa využijú pre štúdiu Štúrovská slovenčina a ľudová slovesnosť.

Ú-2 Kontrastívny výskum slovenčiny a maďarčiny: Vypracoval sa prehľad problematiky a štúdia o vyjadrovaní určenosti a neurčenosti v slovenčine a maďarčine. Pre túto tému sa urobil test so študentmi Pedagogickej fakulty v Nitre.

Ú-3 Jazyková kultúra v praxi: Výsledky teoretického výskumu sa prenášali do praxe vo forme príspevkov v časopise Kultúra slova a v jazykových rubrikách časopisov a Čs. rozhlasu. Pokračovalo sa v ustaľovaní terminológie, najmä v spolupráci s terminologickými komisiami a s komisiami Úradu pre normalizáciu a meranie. Poskytovali sa jazykové expertízy rozličným inštitúciám, viedla sa telefonická i listová jazyková poradňa.

Ú-4 Bibliografia slovenskej jazykovedy: Sústavne sa excerpovali bibliografické údaje z odbornej tlače, ako aj kultúrnych časopisov a denníkov. Pokračovalo sa v záznamoch z odborných jazykovedných časopisov.

Výsledky bádateľského výskumu v jazykovede sa uplatňujú predovšetkým v pedagogickom procese. Tu sa skúmajú najmä možnosti využitia výskumu slovotvornej a morfematickej štruktúry, výskumu slovesného systému spisovnej slovenčiny pri metodike vyučovania slovenského jazyka.

Do tlače sa odovzdali tieto rukopisy:
K. Buzássyová, *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*, 305 s.
F. Kočiš, *Zložené súvetie v slovenčine*, 344 s.
F. Buffa, *Šarišské nárečia III. Tvaroslovie*, 140 s. + mapy.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra usporiadal r. 1971 dve konferencie: Zasadnutie Komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov (20.—23. 9. 1971) v Smoleniciach za účasti 30 domácich a 10 zahraničných lingvistov a IV. slovenskú onomastickú konferenciu (9.—10. 11. 1971) v Bratislave za účasti 37 slovenských a českých lingvistov.

Referáty a diskusné príspevky z obidvoch konferencií budú publikované v Jazykovednom časopise, v Slavica Slovaca, resp. v osobitnom zborníku.

Viacerí pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili na konferencii o modálnosti v slovanskej vete (27.—29. 9. 1971 v Brne), na zasadnutí Komisie pre výskum slovanských spisovných jazykov (11.—13. 10. 1971 v Bratislave), na sympóziu o dejinách slovanskej filológie (20.—22. 9. v Prahe), na sympóziu o výskume kultúry Slovákov na Dolnej zemi (27.—30. 9. 1971 v M. Vozokanoch), na II. etnografickom seminári (2. 11. 1971 v Moravanoch), na seminári Krajského pedagogického ústavu v B. Bystrici (22.—23. 2. 1971 v Turčianskych Tepliciach). Ďalej sa niektorí pracovníci ústavu aktívne zúčastnili na zasadnutí pracovnej skupiny pre Slovanský jazykový atlas (v januári 1971 v Moskve), na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas (v máji v Skopje), na medzinárodnej konferencii o kontrastívnom výskume jazykov v Pécsi (október 1971) a na konferencii o gramatike poľštiny v Krakove.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra je hlavným pracoviskom hlavnej úlohy štátneho plánu bádateľského výskumu VIII-7-7 Štruktúra a vývoj slovenčiny a má na nej najväčší podiel. Podarilo sa však najmä pri spresňovaní plánu na r. 1972 pritiahnuť k spolupráci aj väčšinu vysokoškolských pracovísk (katedry slovenského jazyka a literatúry, Kabinet fonetiky pri FFUK). Začala pracovať koordinačná komisia, ktorej predsedom je prof. J. Ružička, koordinátor úlohy VIII-7-8.

Veľký podiel majú pracovníci ústavu v práci rozličných komisií Medzinárodného komitétu slavistov. J. Ružička je členom Komisie pre

jazykovednú terminológiu a Komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, členom redakčnej rady Slovníka slovanskej jazykovednej terminológie, J. Horecký je predsedom Komisie pre jazykovednú terminológiu, V. Blanár je predsedom lexikologicko-lexikografickej komisie a onomastickej komisie, Š. Peciar je predsedom Čs. transliteračnej komisie, A. Habovštiak je členom pracovnej skupiny pre Slovanský jazykový atlas, V. Blanár je členom Medzinárodného onomastického komitétu v Leuvene.

Uvedení pracovníci (popri ďalších) sú aj členmi príslušných slavistických národných komitétov. J. Horecký je členom Čs. národného komitétu pre logiku, metodológiu a filozofiu vedy.

Pracovníci ústavu poskytujú jazykové expertízy mnohým inštitúciám. Sú to najmä vláda SSR a rozličné ministerstvá, Ústredný výbor KSS, Výskumné výpočtové stredisko OSN, Štátna banka československá, Pamiatkový ústav, Slovenská telovýchovná organizácia, Slovenské národné múzeum, Slovkoncert, Slovenský film, Krátky film, Slovenská televízia, vydavateľstvá (Osveta, Obzor, SAV, Pravda, Príroda, ČSTK).

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra spolupracuje s Ústavom pro jazyk český ČSAV: vymieňa si skúsenosti, plány, dôležité dokumenty; ďalej spolupracuje s Výskumným ústavom pedagogickým, s Krajským pedagogickým ústavom v Bratislave, Banskej Bystrici i Košiciach, s Mestským domom kultúry a osvety, s Mestským pedagogickým strediskom v Bratislave (najmä poskytovaním prednášateľov na rozličné kurzy a školenia a vedením kurzov — koordinátor J. Oravec). Dobre sa rozvíja spolupráca s Encyklopedickým ústavom na Encyklopédii Slovenska.

V JÚĽŠ sa formou internej ašpiratúry školia traja ašpiranti (pre odbor slovenský jazyk), ďalej je ústav školiacim pracoviskom jedného ašpiranta Kabinetu orientalistiky (všeobecná jazykoveda). Ústav má troch externých ašpirantov.

Pracovníci JÚĽŠ poskytujú konzultácie pri diplomových a doktorských prácach. Osvedčuje sa spolupráca s pedagogickými fakultami pri výskume slovenských chotárnych názvov a živých mien, pri organizovaní onomastických konferencií a pri vydávaní materiálov z týchto konferencií.

K hlavným kultúrno-politickým akciám patria podujatia pri 50. výročí KSČ: príležitostné príspevky v Jazykovednom časopise, Slovenskej reči, ako aj konkrétne zamerané príspevky v Kultúre slova.

Vedecko-popularizačnú činnosť realizuje ústav, resp. jeho pracovníci menšími príspevkami o jazykovej kultúre a riešením drobných otázok jazykovej správnosti. Na ten cieľ sa využíva čas. Kultúra slova, čiastočne aj Slovenská reč. Pracovníci ústavu okrem toho vedú tieto rubriky: Jazyková poradňa Čs. rozhlasu, Slovenčina naša v Pravde, Slovenčina na každý deň vo Večerníku, Jazykospyt v časopise Projekt.

Pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra pracuje Združenie slovenských jazykovedcov. Vedúci funkcionári Združenia (predseda, podpredseda, tajomník, hospodár) a viacerí členovia výboru sú pracovníkmi ústavu. Niektorí pracovníci ústavu sú členmi výboru aj v iných vedeckých spoločnostiach (Krúžok moderných filológov, Jednota klasických filológov).

Zahraničné styky

Podobne ako v r. 1970 boli zahraničné styky orientované predovšetkým na socialistické krajiny; ich rozsah bol rovnaký ako r. 1970. Do kapitalistických krajín sa uskutočnila iba jedna cesta — do Švédska, prijali sme dve návštevy — z V. Británie a Švajčiarska. V obidvoch prípadoch išlo o známych slavistov, ktorí majú dobré vzťahy k socialistickým krajinám.

V rámci zahraničných ciest pracovníci ústavu skúmali slovenské písomné pamiatky v maďarských archívoch, zúčastňovali sa na práci medzinárodných komisií, na medzinárodných konferenciách. Väčší rozsah mali r. 1971 cesty orientované na výmenu vedeckých poznatkov a na získavanie vedeckých i organizačných skúseností. Pokračovali cesty s účasťou na letných školách slovanských jazykov — lužickej srbčiny, slovinčiny, makedónčiny a bulharčiny.

Výsledky pracovných ciest sa využívajú pri práci na konkrétnych úlohách. Poznatky z konferencií sa využívajú najmä pri zvyšovaní metodickej úrovne výskumnej práce. Poznávanie slovanských jazykov (na letných školách) sa prejavuje vo zvýšenej orientácii našich pracovníkov na odbornú literatúru v príslušných jazykoch.

R. 1971 sa Jazykovedný ústav Ľ. Štúra etabloval v nových priestoroch. Utvorili sa tak priaznivejšie vonkajšie podmienky pre sústredenejšiu prácu. Spoločným cieľavedomým úsilím vedenia ústavu v úzkej spolupráci so straníckou skupinou a dielenským výborom ROH sa podarilo dosiahnuť politickú i pracovnú konsolidáciu ústavu.

Ako priaznivý faktor pri sústreďovaní na hlavné úlohy sa ukázal aj nový päťročný plán bádateľského výskumu a jemu prispôsobená organizačná štruktúra ústavu. Hoci sa nedokončil r. 1971 ani jeden väčší projekt, predsa treba označiť produkciu pracovníkov JÚĽŠ ako pozoruhodnú, lebo sa splnili všetky plánované etapy a navyše sa riešili aj nové úlohy (napr. rozsiahle práce na pripravovanej Encyklopédii Slovenska). JÚĽŠ získava tak ďalšie dôležité pozície na domácom i zahraničnom vedeckom fóre, ďalej a hlbšie preniká aj do vedomia širokej verejnosti: čoraz viacej sa naň obracajú o radu a pomoc rozličné inštitúcie.

Za uznanie dobrej vedeckej práce treba pokladať aj hodnotenie v správe Vedeckého kolégia jazykovedy, ktorá bola prijatá Predsedníctvom SAV 11. 12. 1971. Z tohto hodnotenia vyplývajú aj závery pre ďalšiu prácu. V ďalšom období sa treba rovnomerne sústrediť na plnenie úloh štátneho plánu, treba venovať väčšiu pozornosť účasti na vypracúvaní teórie marxistickej jazykovedy a výskum opierať o túto teóriu, napokon prehlbovať teóriu jazykovej kultúry, zaraďovať ju do širších súvislostí sociolingvistiky, neslobodno pritom strácať zo zreteľa potreby socialistickej spoločnosti.

V r. 1971 pracoval celý ústav — napriek viacerým vážnym ochoreniam dôležitých pracovníkov — rovnomerne a disciplinovane, a tak dosiahol pozoruhodné, doteraz najväčšie pracovné úspechy. Drobnejšie pracovné a ľudské nedostatky bude treba odstraňovať účinným vedením kolektívu, zvýraznením politickej práce a prehĺbením ideologickej výchovy.

J. Horecký

V. Michálková, *Studie o východomoravské nářeční větě*. Academia, Praha 1971. 198 s.

Nárečová syntax je pomerne mladá disciplína. Na brnenskej medzinárodnej syntaktickej konferencii (17.—24. 4. 1961) sa po prvý raz riešili základné otázky skladby hovoreného prejavu a nárečovej skladby. Práce venované tejto problematike vyplnia medzeru, ktorá je citeľná v porovnaní s výskumom syntaxe spisovného jazyka a ostatných jazykových rovín nárečí. Budú slúžiť ako východisko pri konfrontačnom štúdiu jednotlivých dialektov i slovanských spisovných jazykov.

Predmetom monografie *Studie o východomoravské nářeční větě* je skúmanie štruktúry jednoduchej vety vo východomoravských nárečiach. Východomoravské čiže moravsko-slovenské nárečia zaberajú východnú časť Moravy. Vo vzťahu k centrálnym českým dialektom sú to okrajové nárečia. V českej dialektológii sa pokladajú za veľmi archaické. Recenzovaná práca dopĺňa celkovú charakteristiku týchto nárečí o syntaktickú problematiku. Autorka v závere (s. 170) konštatuje, že aj zo syntaktickej stránky treba hodnotiť tieto nárečia ako archaické.

Okrem úvodných a záverečných poznámok je štúdia rozdelená do dvoch základných častí, ktoré analyzujú vetu ako celok i jej vnútornú stavbu. V závere sa uvádzajú ukážky nárečových textov a pripája sa mapka skúmanej oblasti.

V úvodnej časti autorka vymedzuje pojem jednoduchej nárečovej vety. Určenie základných kritérií pre definíciu nárečovej jednoduchej vety je problematické. Nárečový hovorený prejav nie je vždy zreteľne členený intonačnými prostriedkami. Vnútorná zomknutosť nárečia nie je taká pevná a jednoznačná ako v spisovnom jazyku. Autorka pokladá za nárečovú jednoduchú vetu „ucelenou konstrukci s vlastní mluvnicky organizovanou a realizovanou stavbou, v konkrétní situaci plně sdělnou“ (s. 11). Takéto chápanie dovoľuje zahrnúť pod pojem nárečová jednoduchá veta široký repertoár nárečových vetných schém.

Věta jako celek je názov prvej základnej časti práce. Ako základné kritérium pri klasifikácii jednoduchej vety sa uvádza verbálnosť — neverbálnosť. Tradičné delenie viet spisovného jazyka na jednočlenné a dvojčlenné podľa Michálkovej nie je vyhovujúce, lebo nárečová a spisovná veta sú funkčne veľmi rozdielne. V mnohých prípadoch sa v nárečovej vete nerealizujú tie prvky, ktoré sú v spisovnej vete základné.

Z neverbálnych viet, ktoré nemajú paralelu v spisovnom jazyku, sú najčastejšie menné vety. Nositeľom vetnej platnosti sú v nich mená v širokom zmysle. Infinitívne vety sa vyskytujú častejšie ako v spisovných prejavoch. Obidva typy majú v štruktúre východomoravského nárečia svoje pevné miesto. Na základe analýzy bohatého materiálu autorka konštatuje, že neverbálne typy viet existujú v nárečí ako výrazné štruktúrne typy, a vyvracia domnienku o primitívnosti nárečového syntaktického systému. Neslovesné vety sú gramaticky i významovo rovnako pružné ako vety slovesné.

Z verbálnych viet najzaujímavejší typ predstavujú vety:

1. *to pravda ráno bylo tý vdolky* a
2. *sedlská sa tančilo.*

Tieto vetné konštrukcie patria k veľmi archaickým črtám východomoravských

nárečí. Ide o samostatný nárečový vetný typ. Okrem skúmanej oblasti sa vyskytujú ojedinele a v tomto nárečí sa neviažu ani na isté schémy situačné, ani prehovorové. Sú živým syntaktickým javom.

Iným javom charakteristickým pre uvedené nárečia je pomerne častý výskyt polovetných útvarov. K nim patria najmä infinitívne a prechodníkové konštrukcie. Prechodníky existujú v skúmanom nárečí ako živé útvary. Nemajú štylisticky obmedzenú platnosť ako v spisovnom jazyku. Je však pozoruhodné, že sa vyskytujú bežne v reči starej a strednej generácie, menej v reči príslušníkov mladej a najmladšej generácie. Pokladajú sa tiež za archaickú črtu východomoravských nárečí.

Pri analýze vety sa v práci venuje veľa miesta aj citovej zložke v nárečovom prejave. Pri klasifikácii a interpretácii viet sa uvádzajú aj najčastejšie a najrýdzejšie prostriedky na vyjadrovanie citovosti vo východomoravskej nárečovej vete. Ako jeden z dôležitých prostriedkov spomína Michálková narušanie istých gramatických vzťahov, resp. zanedbávanie gramatických vzťahov. V prevažnej väčšine dochádza ku kombinácii vyjadrovacích prostriedkov. Nové kombinácie pôsobia aktualizačne.

Druhá základná časť štúdie *(Vnitřní stavba věty)* sa zaoberá analýzou vnútornej organizácie východomoravskej nárečovej vety. Najskôr sa uvádza rozbor jednotlivých vetných členov, ich najčastejšie vyjadrenie a použitie. V živej reči sa stretáme veľmi často s elipsou niektorého zo základných alebo vedľajších vetných členov. Tie sú však zrejmé z predchádzajúceho kontextu. Okrem citovosti druhým charakteristickým javom nárečia ako hovoreného prejavu je eliptickosť. Prejav vychádza z konkrétnej situácie a hovoriaci počíta so znalosťou kontextu.

V porovnaní so spisovným jazykom je vo východomoravských nárečiach hojný výskyt genitívneho predmetu, napr.: *já sem moséł nechat práce a jet* (s. 114). V niektorých idiómoch sa vyskytuje aj priamy datívny predmet, napr.: *co máte* tej noze *(= s tou nohou)* (s. 116).

Príslušníci staršej generácie častejšie používajú zhodný adjektívny prívlastok v tých prípadoch, v ktorých mladší používajú nezhodný prívlastok. V prejavoch príslušníkov strednej generácie fungujú obidva typy paralelne, navzájom si konkurujú. Napr.: *jednú rukú sem venkové dveři otvírala, druhú izbové // dveři do izby* (s. 122). Častý je nezhodný prívlastok vyjadrený predložkovým pádom, napr.: *Mám ot fčerejška hrachovinu* po řítku (s. 123).

V prejavoch príslušníkov staršej generácie sa bežne používa plurál úcty. Prísudkové sloveso býva často v 3. os. pl. v tých prípadoch, keď podmet označuje blízky príbuzenský vzťah, najčastejšie rodičov, nejaký úrad, hodnosť atď. Tento i predchádzajúci prípad je charakteristický aj pre slovenské nárečia.

Vetný prízvuk spolu s intonáciou sa veľmi často využíva v nárečových prejavoch na zdôraznenie niektorej časti výpovede. Jadro výpovede môže byť na začiatku, na konci, ale aj uprostred vety. V takých prípadoch býva nápadne zdôraznené prízvukom. Napr.: *Ona už je o p r a v d u slabého ducha* (s. 150).

V závere Michálková rozoberá navzájom si konkurujúce syntaktické prostriedky a charakteristické črty archaickej jednoduchej nárečovej vety. Autorka si povšimla, že niektoré paralelné syntaktické prostriedky sú úplne izofunkčné, kým iné majú významovú platnosť iba približne rovnakú. Takéto porovnávanie odhaľuje istú hierarchiu. Ide o paralely vetné i členské. K najčastejším patria: prísudkový substantívny nominatív a inštrumentál: *taťig býl tesařem a ti syné*

dvá také tesařama, jeden zedňík (s. 162); genitívny alebo akuzatívny predmet po záporových slovesách; zhodný a nezhodný prívlastok; veta a prechodníková konštrukcia.

Recenzovaná práca prináša veľké množstvo zaujímavého a z hľadiska súčasného spisovného jazyka aj archaického nárečového materiálu. Najmä cenné sú zistenia v oblasti výskumu nárečovej skladby, ktoré sa dajú využiť aj pri analýze hovoreného prejavu vôbec. Z tohto hľadiska je *Studie o východomoravské nářeční větě* podnetnou prácou aj pre slovenskú dialektológiu.

J. Krišśáková

ROZLIČNOSTI

K otázke derivátu od názvu Ohře. — V šiestom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968; ďalej = SSJ) sa na s. 288 uvádza názov českej rieky *Ohře*. K nemu sa pripája tvar príd. mena *ohřeský*. Už na prvý pohľad vzbudzuje podoba *ohřeský* pozornosť nezvyčajnosťou, priamym pripojením prípony *-ský* k celému názvu zakončenému na *-e*. Nezvyčajnosť tvaru *ohřeský* vynikne pri porovnaní tvorenia príd. mena od názvu *Ohře* s tvorením príd. mien od názvov iných českých riek, ako aj pri porovnaní s tvarmi príd. mien od ďalších názvov riek s rozličným zakončením. Tejto otázke venujeme osobitnú pozornosť.

Uvedieme si aj iné názvy českých riek na *-e*, napr.: *Dyje* (SSJ, *6*, s. 267), *Labe* (278), *Mže* (285), *Olše* (288). Pri názvoch *Dyje, Labe, Metuje, Orlice* a i., v ktorých pred koncovým *-e* je jedna spoluhláska, je tvar príd. mien na *-ský*, pričom odvodzovací základ príslušného názvu dostaneme po odtrhnutí koncového *-e*. Teda koncové *-e* nie je pri tvorení príd. mena na *-ský* súčasťou odvodzovacieho základu.

Prídavné mená k názvom *Mže* a *Olše* majú podľa SSJ podobu *mžiansky* a *olšiansky*. Prípona *-iansky* vlastne predstavuje variant prípony *-ský* (pri tvorení od istých názvov).

Deriváty *mžiansky* a *olšiansky* ukazujú, že na rozdiel od názvov typu *Dyje, Labe*, ktoré majú pred koncovým *-e* jednu spoluhlásku, býva pri názvoch, v ktorých sú pred koncovým *-e* dve spoluhlásky, prípona *-iansky*, nie prípona *-ský*.

V tejto súvislosti je dôležité všimnúť si aj tvorenie príd. mien od názvov riek zakončených na samohlásku *-a*. České názvy riek na *-e* zodpovedajú totiž svojím zakončením slovenským názvom riek na *-a*. Túto rovnicu podporuje nielen porovnanie tvarov typu *ulice* v češtine a *ulica* v slovenčine, ale najmä aj skutočnosť, že napr. názov *Dyje* sa v slovenčine nepoužíva vždy v pôvodnej podobe na *-e*, ale aj v zdomácnenej, poslovenčenej podobe s koncovým *-a (Dyja)*, na čo sme upozornili v osobitnom príspevku (*Dyje*, či *Dyja*, Kultúra slova, *1*, 1967, s. 276). Z názvov na *-a*, v ktorých je na konci odvodzovacieho základu skupina spoluhlások, možno uviesť napr. názvy *Bodva, Desna, Bečva, Visla, Odra, Narva, Temža, Emža*. V prevažnej väčšine prípadov sa pri tvorení príd. mena od takto zakončených názvov riek využíva prípona *-iansky*, napr. *bodviansky, desniansky, bečviansky, vislianský, narviansky*. Podobne sa tvorí tvar príd. mena aj od názvov na *-á* (spodstatnených príd. mien) typu *Teplá — tepliansky*. Zriedkavejšie sa pripája prípona *-ský*, a to zrejme v tých prípadoch, kde to dovoľujú zákonitosti zoskupovania foném, napr. *Emža — emžský, Temža — temžský, Ciľma — ciľmský* (pozri v cit. SSJ). Osobitným prípadom je názov *Odra*, pri ktorom SSJ popri podobe príd. mena *odriansky* s príponou *-iansky* uvádza aj znenie *oderský* s príponou *-ský* a s vkladnou samohláskou *e*. Tvar *„oderský“* možno pokladať v spisovnej slovenčine za „presah“ z češtiny a je to ten istý typ, ako je napr. tvar *„kladenský“* (namiesto *kladniansky*). Bez ohľadu na to,

či sa tvar príd. mena k názvu rieky na *-a* tvorí príponou *-iansky* alebo príponou *-ský*, koncové *-a* nie je súčasťou odvodzovacieho základu.

Pri názve *Ebro* so spoluhláskovou skupinou pred koncovým *-o* SSJ uvádza príd. meno *ebriansky*, t. j. tiež tvar na *-iansky*. Ani tu koncové *-o* nie je súčasťou odvodzovacieho základu.

Aj pri názvoch vrchov, v ktorých je pred koncovým *-a, -á, -o, -e* spojenie spoluhlások, bývajú tvary príd. mien na *-iansky*, pričom koncové vokály nie sú súčasťou odvodzovacieho základu, napr. *Ihla — ihliansky* (SSJ, 6, s. 273), *Čomolungma — čomolungmiansky* (265), *Etna — etniansky* (268), *Hekla — heklіansky* (271), *Bystrá — bystriansky* (263), *Bradlo — bradliansky* (262), *Tepke — tepčiansky* (299).

Z uvedených príkladov vidieť, že pri názvoch riek, podobne však aj pri názvoch vrchov, v ktorých je pred koncovým vokálom *-á, -o, -e* skupina spoluhlások, tvar príd. mena sa najčastejšie tvorí príponou *-iansky*, niekedy aj *-ský*, pričom však koncový vokál nikdy nie je súčasťou odvodzovacieho základu.

Analogicky podľa týchto prípadov by sme mali aj pri názve *Ohře* používať tvar príd. mena, pri ktorom odvodzovací základ neobsahuje koncovú samohlásku *e*. Odvodzovanie príponou *-ský* tu neprichádza do úvahy (muselo by sa vsúvať *e* do spoluhláskovej skupiny *hř*, takže by sme dostali veľmi neobvykle znejúci tvar „*oheřský*"). Podľa toho pri názve *Ohře* treba príd. meno utvoriť príponou *-iansky* od základu *Ohř-*. Tu však vzniká istá ťažkosť v tom, že by sa prípona *-iansky*, v ktorej je na začiatku dvojhláska *ia* ako typický prvok sústavy slovenských hlások, pripájala k odvodzovaciemu základu *Ohř-*, v ktorom je na konci typická česká hláska *ř*, t. j. stretli by sa tu neorganicky dva nesúrodé fonologické prvky. Vzniklo by takto neprirodzené spojenie *řia*.

V osobitnom príspevku (L. D v o n č, *Zo skloňovania niektorých typov českých miestnych názvov*, Slovenská reč, 37, 1972, 98 n.) sme sa zaoberali otázkou tvaru gen. pl. českých miestnych názvov na *-any*, ako aj otázkou derivátov od mien tohto typu. Osobitne sme sa venovali tým názvom na *-any*, v ktorých je spoluhláska *ř*, napr. *Modřany, Obřany, Komořany, Nýřany, Zahořany* a pod. Pri tvorení tvaru gen. pl. slovenských miestnych názvov na *-any* sa samohláska *a* predlžuje, resp. strieda sa s dvojhláskou *ia*, napr. príklady na *a/ia: Čičmany — Čičmian, Turany — Turian*. Podobne nastáva takéto striedanie aj pri niektorých derivátoch, a to pri prechýlenom ženskom obyvateľskom mene a pri príd. mene *(Čičmianka, čičmiansky; Turianka, turiansky)*. K predĺženiu nedochádza, keď je predchádzajúca slabika dlhá, napr. *Piešťany — Piešťan, Piešťanka, piešťanský; Úľany, Úľan, Úľanka, úľanský*. Pri názve *Nýřany*, v ktorom je pred príponou *-any* dĺžka, nemôže dôjsť k predĺženiu, lebo by sa porušil rytmický zákon: *Nýřan, Nýřanka, nýřanský*. Ale ani pri iných názvoch na *-any* s predchádzajúcou spoluhláskou *ř* nedochádza k zmene na *ia*, čím sa jazyk vyhýba neprirodzenému spojeniu dvoch nesúrodých zvukových prvkov: slovenskej dvojhlásky *ia* a českej spoluhlásky *ř*. Preto sú v slovenčine organické tvary *Obřan, Modřan, obřanský, komořanský, Obřanka, Komořanka* a pod. Tieto tvary odporúčame uviesť v normatívnych príručkách spisovnej slovenčiny. Tvary typu *Piešťan, Piešťanka, piešťanský*, skrátené na základe rytmického zákona, sú podkladom resp. oporou pre používanie tvarov typu *Obřan, Zahořan, Obřanka, Zahořanka, obřanský, zahořanský* atď. Ich existencia je systémom jazyka „trpená"; sú to však nesporne ústrojnejšie tvary ako tvary „*Obřian*", „*Obřianka*", „*obřiansky*" atď.

Tento postup možno podľa našej mienky uplatniť aj pri tvorení príd. mena od názvu *Ohře* a utvoriť namiesto podoby *„ohřiansky“* podobu *ohřanský*. Nazdávame sa, že takto utvorené príd. meno k názvu *Ohře* lepšie zodpovedá systému tvorenia príd. mien ako tvar *ohřeský*.

V spisovnej češtine existuje k názvu *Ohře* príd. meno *oharský*, ktorý Slovník spisovného jazyka českého, 2 (1. vyd., Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 361) hodnotí ako zriedkavý (označený je hviezdičkou). Tvar *oharský* nemožno v spisovnej slovenčine akceptovať, pretože v spisovnej slovenčine sa netvoria ani tvary podst. mien (pádové tvary), ani tvary príd. mien (deriváty) vkladnou samohláskou *-a-*. Tvar *oharský* by používatelia spisovnej slovenčiny hodnotili ako príd. meno na *-ský* utvorené od neexistujúceho názvu „Ohar“, resp. od všeobecného podst. mena „ohar“. Opakujeme: Z podôb *ohřeský, ohřiansky, ohřanský* pokladáme pre spisovnú slovenčinu za najprijateľnejšiu podobu *ohřanský*.

L. Dvonč

O slove kamaldulský. — V štúdii *O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka* (Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník, 1. vyd., Bratislava, VSAV 1971, s. 143—151) J. Skladaná ukazuje, že významnými pamiatkami náboženského charakteru zo 17. storočia, v ktorých badať silné slovenčenie, sú najmä práce kamaldulských mníchov z Červeného Kláštora na Spiši. Autorka sa usiluje ukázať nenáležitosť názvu *Hadbavného slovník* (podľa predpokladaného autora Romualda Hadbavného). Nepokladá za vhodný ani názov *Lechnický slovník*, ktorý na označenie tohto slovníka použil F. Gregor. Sama navrhuje nazývať tento slovník *Červenokláštorským slovníkom* (podľa miesta vzniku tohto slovníka) alebo ešte lepšie *Kamaldulským slovníkom* (podľa kamaldulských mníchov, ktorí sídlili v Červenom Kláštore). Nazdávame sa, že uvedený slovník, ak sa už má inak nazývať (názov *Hadbavného slovník*, ako sa ukazuje, je veľmi problematický), by bolo najvhodnejšie nazvať *Kamaldulským slovníkom* (analogicky podľa názvu *Kamaldulské Písmo*, ktorý do našej literatúry uviedol E. Pauliny). Názov *Kamaldulský slovník* J. Skladaná používa už v štúdii *Pramene Kamaldulského slovníka z Červeného Kláštora* (Nové obzory, *13*, Košice 1971, s. 299—310). Pomenovanie *kamaldulský slovník* (nie však ako vlastné meno) nachádzame aj u J. Doruľu, *Z histórie slovenskej slovnej zásoby* (Kultúra slova, *6*, 1972, s. 21, 47).

V tejto súvislosti sme si osobitne povšimli prídavné meno *kamaldulský* v našich slovníkoch. V Slovníku slovenského jazyka (1. zv., 1. vyd., Bratislava 1959, s. 668) sa slovo *kamaldulský* nezaznamenáva. Nie je ani v Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 528). Toto slovo nenachádzame ani v Slovníku spisovného jazyka českého, 1 (1. vyd., NČSAV 1960, s. 823) a ani v Příručnom slovníku naučnom, 2 (1963, s. 428). O pôvode tohto slova sa dozvedáme v Ottovom slovníku naučnom, 13 (Praha, J. Otto 1898, s. 828—9). Tu sa píše, že r. 1018 založil sv. Romuald kláštor pri Arezze Campa di Malpolo, obyčajne nazývanom Camaldoli (z Campus amabilis). Prídavné meno *kamaldulský* má teda svoj pôvod v zemepisnom názve, resp. je odvodené príponou *-ský* od zemepisného názvu. U nás je toto slovo známe najmä v spojení *kamaldulskí mnísi*, ale používajú sa aj niektoré iné spojenia so slovom *kamaldulský*, napr. *kamaldulskí rehoľníci* (K. Habovštiaková, Bernolákovo jazykovedné dielo, 1. vyd., Bratislava, VSAV 1968, s. 20), *kamaldulská rehoľa* (Habovštiaková, tamže; Skladaná, c. m., 144), zriedkavejšie je spojenie *kamaldulské podnikanie* (V. Jankovič, Prvý slovenský preklad celého Písma svätého, Verbum, *1*, 1946—47, s. 33). Príd. meno *kamaldulský* sa používa aj ako súčasť vlastného mena *Kamaldulské Písmo*. Ak by sme prijali návrh označovať tzv. *Hadbavného slovník* ako *kamaldulský*, používali by sme slovo *kamaldulský* aj vo vlastnom mene *Kamaldulský slovník*. V takom prípade by sme, pravda, nemohli hovoriť ani o Hadbavného stručnom návode (p. J. Horecký, Hadbavného Stručný návod, Jazykovedný sborník, *4*, 1950, s. 174—192), ale o *Stručnom návode v Kamaldulskom slovníku* alebo o *kamaldulskom Stručnom návode*.

Ako vidieť, prídavné meno *kamaldulský* sa u nás používa v početných spojeniach s niektorými podstatnými menami, čo vyplýva zo zástoja, ktorý mala táto rehoľa (vlastne vetva benediktínskej rehole) v dejinách spisovnej slovenčiny, resp. v slovenských kultúrnych dejinách. Preto by malo mať toto slovo miesto v našich lexikografických prácach. Slovo *kamaldulský* je vhodné ilustrovať príkladmi *kamaldulskí mnísi, kamaldulský kláštor, Kamaldulské Písmo, Kamaldulský slovník,* pričom názvy *Kamaldulské Písmo* a *Kamaldulský slovník* treba bližšie vysvetliť ako pomenovania diel, ktoré vznikli v kláštore kamaldulských mníchov v Červenom Kláštore. Potrebné je v tejto súvislosti zmieniť sa aj o pravopisnom rozdiele medzi názvami *Kamaldulské Písmo* a *Kamaldulský slovník.* V názve *Kamaldulské Písmo* sa vyčleňuje ako osobitné vlastné meno názov *Písmo sväté,* použité v tomto prípade v skrátenej podobe Písmo. Naproti tomu v názve *Kamaldulský slovník* slovo *slovník* nie je osobitným vlastným menom, a preto sa píše s malým začiatočným písmenom.

V cit. článku J. Skladanej sme sa prvý raz stretli s použitím podst. mena *kamaldul: A až prácou* kamaldulov *vznikol slovník i ďalšie dve slovenské jazykové pamiatky* (s. 150). *Význam samých* kamaldulov *je pre vznik a vývin spisovnej slovenčiny veľký* (tamže). Slovo *kamaldul* nahrádza v tomto prípade dvojslovné spojenie *kamaldulský mních* alebo *kamaldulský rehoľník.* Jednoslovné pomenovanie sa ukazuje ako výhodnejšie najmä preto, že takýto stav je aj pri pomenovaniach príslušníkov iných reholí, napr. *benediktín, jezuita, kapucín, františkán, minorita, dominikán, templár, johanita* a pod. Pravda, na označenie príslušníkov reholí sa používajú aj dvojslovné pomenovania (napr. *maltézsky rytier,* resp. *maltézski rytieri*), ale tie bývajú zriedkavejšie. Preto myslíme, že popri pomenovaniach *benediktín, kapucín, jezuita, uršulínka* atď. môžeme používať aj jednoslovné pomenovanie *kamaldul,* aj keď toto slovo nemá výraznú slovotvornú charakteristiku ako slová *benediktín* (odvodené príponou *-ín*), *františkán* (prípona *-án*), *jezuita* (prípona *-ita*) atď. Podstatné meno *kamaldul* píšeme s malým začiatočným písmenom podobne ako pomenovania príslušníkov iných reholí: *františkán, kapucín* ap.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 37, 1972, číslo 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,–, jednotlivé číslo Kčs 8,–. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.
Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.
Kčs 8,–.